

HAGYOMÁNYOS IDŐJÓSLÁS, IDŐMÁGIA MAGYARORSZÁGON A 18–20. SZÁZADBAN*

BALASSA IVÁN

Évszázadokon keresztül belerögződött a földműves tudatába: „Tegyünk mi meg bár mindent híven, mégiscsak az idő szolgálai maradunk, mert 'az idő a gazda'” (FG. 1856. 225). Ez azt jelenti, hogy a hosszan elhúzódó tél, a hideg, az aszály, az eső és még sok természeti körülmény befolyásolja a termést. Éppen ezért ennek előre történő megismerését nagyon fontosnak tartották és igyekeztek kifürkészni, megjósolni. Ez az eljárás korántsem volt egyértelmű, hiszen a különböző vallások egyaránt azt tanították, hogy minden jó és rossz Istentől származik; az időjárást is Ő kormányozza. Azzal büntet vagy jutalmaz. 1722: „ez éttzaka olljan havat bocsáta Isten földünkre, mostis szüntelen havaz” (Fogarás SzT. 5. 824) – írja egy erdélyi feljegyzés. Éppen ezért magát az időjósást az egyházak, ha nem is nézték jó szemmel, de azért eltűrték.

A paraszti időjósítás sok elemből tevődik össze, melyből a legfontosabb és a megvalósuláshoz legközelebb állhat a helyi megfigyelés, mely az adott környékhez kapcsolódik. Jelentős számúak azok is, melyek közvetlen megfigyelésen alapulnak ugyan, de lényegében több helyen azonosak lehetnek (pl. hangok közeli vagy távoli észlelése, légnyomás, légsűrűség stb.). Sok esetben a középkori *csíziók* jövendöléseit is ki lehet mutatni egy-egy népi időjósításból (*Verebélyi Kincső* 1992.). Ezek Európában a 12–13. századtól kezdve a naptárak szerepét töltötték be, melyben az ünnepek, jeles napok, névnapok mellett az időjósítás is helyet kapott. Nálunk az első csíziót a 15. századból tudjuk kimutatni, míg maga a szó csak a 16. század első felében tűnik fel (TESZ). A 17. századtól kezdve egyre inkább összeolvadt a kalendáriummal, melynek időjárással kapcsolatos megjegyzéseiből sok bekerült a paraszti ismeret tárházába, olyan is, melynek helyi vonatkozása aligha lehetett. Sokszor a jóslatokat versbe szedték, melyek azok terjedését, hosszabb rögzítését nagymértékben elősegítették. Az alábbiakban részletes előmunkálatok hiányában felsorolok néhány időjósítást anélkül, hogy azok eredetére, közelebbi és távolabbi kapcsolataira rámutatnék, mert ahhoz nincsen még megfelelő előmunkálat (*Vajkai Aurél* 1948. 5.; *Szabó László* 1990. 737–740.).

A kérdés feldolgozásában ma sem járunk sokkal előbbre annál, amit Vajkai Aurél 1948-ban megállapított: „Összefoglalónak azt mondhatjuk, hogy az égitestekre, csillagokra, légköri tüneményekre, időjósításra stb. vonatkozó népi természetismeret, tudásanyag ugyanazt a kettősséget árulja el, mint egyebütt: reális megfigyelések mellett számtalan hiedelem, irreális tartalmú tudás. A hiedelemvilággal ismételten foglalkoztak kutatóink, de a reális megfigyelés anyagát, a voltaképpeni népi természetismeretet még részletesen ki kell nyomoznunk, mert adataink e téren nagyon hiányosak”. Ma már e fontos felhívásnak csak nagyon kis mértékben tudunk eleget tenni, hiszen a civilizáció, az óránkénti időjárásjelentés ezek többségét eltűntette.

* Készült az Országos Kutatási Alap Támogatásával.

Az alábbiakban csupán arra szorítokozom, hogy néhány történelmi és köznépi megfigyelést csoportosítsak, továbbá felsoroljak néhányat azok közül a napok közül, melyekhez valamilyen időjósítás, időváltozás kapcsolódik. Ezek eredetét azonban megfelelő előtanulmányok hiányában nem tudom feltárni. Arra sem vállalkozhatom, hogy a mai időjárás ismeretekkel összevetsem azokat, mert ez meghaladná egy, a földművelés történelmi tanulmány terjedelmét, nem is beszélve arról, hogy a természettudományok állandó fejlődésével a paraszti ismeret aligha tarthat lépést. Szükségesnek tartom azonban az alábbiakban adatokat felsorolni, mert csak így lehetséges bizonyos kézzel fogható eredmények megállapítása.

Helyi időjárással kapcsolatos jelenségek megfigyelése

A paraszti időjósítás évtizedes, nem egyszer évszázados, sőt hosszabb helyi megfigyeléseken alapszik, mely nemzedékekre öröklődik. Vértesalján a múlt század közepén azt tartották, amikor a hegyek tetejét köd, felhő lepte be: „...A Vértes pipázik, tehát esni fog” (FG. 1859. 111). Amikor a hegyek nagyon közel látszanak, akkor időváltozásra lehet számítani. Mikor távol látszik és barna színt ölt magára, akkor valószínű a tartós jó idő. Szórnó (Gömör m.) környékén a Király- és Ökörhegyet figyelték, melyen ha felhősüveget észleltek, abból jó termésre következtettek (MG. 1843. 604). „Ha a köd a hegyek tetején nyargal, eső lesz” – mondják Háromszéken (*Balázs Márton* 1942. 113). Hasonló megfigyeléseket Kalotaszegről is feljegyeztek. Amikor a Vlegyásza közel látszik és zöldje élénké válik, ha a fenyőfa sötétebb, az esőt jelentett; míg ha füstölt, kicsinek tűnt és a szegélyei elmosódtak, akkor szép, napos időt lehetett várni (*Jankó János* 1893. 189). Bárádon (Bihar m.), ha a toronyból nagy ritkán látni lehetett a Várad-hegyeket, az időváltozást, többnyire vihart, zivatart jelzett. Amikor a zágoni (Háromszék m.) hegyet köd fedi, aznap nem lesz eső.

Ha a Hargita ködbe vész, esni fog (Ethn. 16. 40.). Ezt Csíkban így mondják: „*Tőgyel* a Hargita, eső lesz” (*Kristály Balázs* 1895. 118.). A hegy még hanggal is jelezheti az elkövetkező időjárást: Harkányban (Baranya m.) a Tenkes-hegy három morgást hallat, ha kemény tél következik (Ethn. 36. 175.).

A hang terjedéséből is lehet az időjárásra következtetni. Vértesalján, ha a bicskei harang hangja jól kivehető, akkor állandó szép időt lehet várni, de ha tompán kong, az változó időt jelent. Mikor az alcsuti harang nagyon közlől hallatszik, az a közeli eső előhírnöke (FG. 1859. 111.). Hasonlóképpen vélekedtek Dolhán (Máramaros m.), és az időváltozást, a hideg megszűnését akkor jósolják, ha a messze falvak harangszava, a vonat zakatolása egész közlől hallatszik (*Sztripszky Hiador* 1916. 157.). Az ilyen megfigyelés általános az egész Kárpát-medencében.

Herman Ottó egy egész sor ilyen adatot jegyzett fel a századforduló tájáról. A karcagi pásztorok azt tartották, ha a harangszó délkeletről hallatszott, akkor esőre lehetett számítani, míg ha északról, akkor az a hideg beköszöntését jelentette. Békésen és a Balaton mellékén azt tartották „ha a gőzös nagyon zörög, eső lesz”. Szatmárban, ha a börvelyi harangszó messzire elhangzik, az esőt jelent (1914. 633–634.) Jellemző, hogy sok évszázados harangokhoz kapcsolódó megfigyelés mellett, milyen hamar megjelent a vonat hangjának az időjárás jelzésébe történő bekapcsolása.

A szél is egyik előhírnöke az esőnek. Úgy tartják, hogy nagy szél után nagy eső szokott következni (*Fábián József* 1803. 126.). Ha a nap vöröses felhőbe hanyatlik, akkor másnap szélre lehet számítani (Ditró, Csík m. *Enyedi Emese* 1992. 115.; Háromszék m. *Balázs Márton* 1942. 113.; Boda, Baranya m. *Berze Nagy János* 3. 330. stb.). Ez a felfogás általános az egész magyar nyelvterületen. Pünkösöd szombatján a tápaiak

(Csongrád m. *Bálint Sándor* 1980. 3. 456.) nagyon figyelik a szelet, mert ha keletről fú, akkor jó termésre lehet számítani. Hasonló megfigyeléseket Háromszékről is feljegyezték. A nyugati szél esőt hoz, a keleti szárazságot jelent. A Hargita szele hideget okoz, míg a déli „a mérges állatok szelét fújja fel” (*Balázs Márton* 1942. 113.).

A szél előjeleit kétségtelenül magyar viszonyokra összegezi KBM (1. 158–159.), amint az nemcsak a tartalomból, de a megfogalmazásból is kitetszik: „Erős szelet várhatni a következő jelekre: – Ha a marha nyugtalan, felhányja a fejét és ugrál; – ha a juhok viczkádoznak és bókolódnak; – ha a disznó visít és szalmát visz a szájában; – ha a macska fát vagy karót körmöl; – ha a liba felrebben vagy szárnyát terjesztgeti vagy verdes vele; – mikor a galamb reptében összecsatogatja hátrafelé a szárnyát; – mikor a varjú magasra repül fel, bukfenczeket hány és lármásan károg; – midőn a fecske a fák megett repdes, mivel a légy ott keres menedéket, a hol a szél kevésbé éri; – midőn a szarka rakásra s lármásan csereg”. A szélvész madarak is jelzik, bár nálunk nincs igazi szélvész jelző madár. De ismerünk hasonlókat Szeged környékéről: nevük *dilimadár*, *szélkiáltó*, *fakutya* (törpe gém) (*Bálint Sándor* 1980. 3. 457. UMTsz).

Az állatok időváltozás-jelzései

A háziállatok, de a házhoz közvetlenül nem tartozók, sőt még a vadállatok is gyakran előre jelzik az idő megváltozását, különösképpen a csapadékot érzik meg korán. A múlt század első felétől kezdve ezeket többen is összegyűjtötték. Ilyen például: „...ha a kakasok szakadatlanul kukorikolnak, a tyúkok késő estig fáradhatatlan kaparásznak, ez után öllukba vonultan kodácsolnak; a vért szomjazó szunyogok 's bogarak barmaink körül zsigibgván, azokat (néha mi magunkat is) irgalmatlan kínozzák 'stef., akkor azt szoktuk mondogatni: eső lesz! – Ha ellenben a tyúkok délután jókor nyugalomra költözködnek: jó időt szoktunk várni” (Is. 1837. 102.). *Fáy András* (1786–1864) ilyen irányú ismereteit 1851-ben így fogalmazta meg: „Esní fog..., ha a kakasok sokat kukorékolnak, a fecskék alatt repülnek, a ludak és a hollók sokat gágognak és kárognak, a méhek nem mennek messze köpüiktől s a tyúkok késő estig kárálnak és nem akarnak felülni” (*Haász Imre* 1932. 471.).

Érdemes megemlíteni az esőnek azokat „parasztos előjeleit”, melyeket egy angoltól fordított, de „hazai körülményekhez alkalmazott” munkában lehet megtalálni 1855-ből. Esőt jelent, ha a galamb mosdik, a páva magas helyről kiabál, a gyöngytyúk rikácsol. A verebek összeverődve csiripelnek, a fecskék alatt repülnek, a varjú magánon károg. A vakondok erősen dūr, a giliszta kibúvik a földből és a kígyók is nagyobb számban jelennek meg. A denevér berepül a házba, az éneklő madarak a bokrokba rejtőznek, a veresbég közelebb húzódik a házakhoz. A méhek a kas közelében röpködnek, a hangyák szorgalommal hordozzák tojásaikat, a békák erősebben kuruttyolnak (KBM. 1. 146.). A szerzők hangoztatják az állatok különleges érzékenységét az időjárás változásával kapcsolatban.

A háromszéki Maksán versbe is foglalták az eső előhírnökeit:

*Ha fecskék vízen repkednek,
Szárnyokkal bele verdesnek,
Akkor azt bizonyosan hidd,
Hogy esős idő közelít.
Ha kutyád hasa kirreg, kórog,
Sok füvet rá, ásít, mórog,
Ha gyermekek nyugtalanok éjjel,
Kéményből füst nem omlik széjjel,*

*Marhát, ha legyek nagyon csipkednek,
Futnak és bőgnek a tehenek,
A nap szokás ellen éget,
Én mindenkor apámtól hallottam,
Eső készül, s nem igen csalódtam. (Balázs Márton 1942. 112.).*

A Szamosháton (Egri, Szatmár m.) sok, az előbbiekhöz hasonló megfigyelést rögzített (SzhSz. 1. 343.) *Csúry Bálint*: A macska mosdása esőt jelent, éppen úgy mint amikor az ember napközben álmos vagy fáj a köszvénye. Ha későn jön a csorda vagy a szárazon fürdik a ruca, a giliszták kijönnek a lyukból, a fecskék alacsonyan repülnek, illetve a tyúkok az utcán összeverődnek, a bolhák nagyon ugrándoznak, ugyancsak lehet esőre számítani. A kakas éjfél előtti kukorékolása másnapra csapadékot ígér (SzhSz. 1. 442.), hasonlóan, ha a tyúk a porban fürdik (SzhSz. 2. 414.).

Bálint Sándor szegedi feljegyzései is hasonlítanak, sőt sokszor megegyeznek az előbbiekkal: „A nép tapasztalata szerint eső lesz: ha a tyúkok, verebek a porban, galambok a vízben fürödnek, ha büzlik az árnyékszék, ha nappal álmos az ember, ha a fecskék alacsonyan szállanak, ha dél felől erősen hallik a nesz, így vonatzörgés, ha szemtelenül csípnek a legyek, ha a tyúkok *kupolnak*, azaz csoportba verődnek, ha az embernek viszket a füle, ha az égő gyertya faggyúja jobban csordul, ha a macska nyalogatja magát, ha füttyül a vízikígyó, ha föllegekbe áldozik a nap, ha nyári éjszakán csillagos az ég, ha a hold szarva lefelé áll” (1980. 463.). Esőt jelent, ha a szamar elhagyja a juhokat; ha a fecskék az ember közelében röpdösnek; ha a levelibéka úgy *rekeg, hápog*, mint a ruca (Karcag, Nádudvar). Amikor a veréb a porban fürdik, a kakas este megszólal, a légy a marhát nagyon csipi, a macska tűz mellett mosakodik (Balatonmellék). Nádudvaron (Hajdú m.) azt tartják, ha a nap véresen nyugszik le, esőre lehet számítani (1. még *Veszelszki Antal* 1799. 32.).

A háziszárnyasok közül a kakas és a tyúk a legjobb időjelző, de a közeledő földmozgást is megérzi. A kakas rendkívüli időben, elsősorban éjjeli kukorékolása esőt, zivatart jelent. Így vélekednek Háromszéken (Ethn. 2. 358.) és a Vas megyei Hegyháton (Ethn. 3. 70.). A Hajdúságban a kakas éjfél előtti kukorékolása időváltozást, felhőt, esőt jövendöl (Ethn. 6. 407.). A kora hajnali kakasszó a szép idő jele az Ormánságban (OrmSz.). A tyúkokkal kapcsolatban másféle előrejelzéssel találkozunk Kalotaszegen: „Ha korán elülnek a tyúkok, zivatar vagy nagy hideg lesz a következő éjjel, ha porban fürdenek, állandó szép időt várhatni” (Ethn. 3. 53.). Esőt érez a tyúk, ha kétszer-háromszor felmegy üldőre, majd ismét leszáll (Tard, Borsod. m. *Istvánffy Gyula* 1896. 371.).

A Szamosháton és a magyar nyelvterület számos más pontján: „Ha a fecske a föld színén repked, annak a jele, hogy eső lesz” (SzhSz. 1. 259.). Amikor magasan repülnek, akkor jó időt lehet várni, de ha szinte súrolják az embert, akkor rövidesen megered az eső. „Erdélyben korai érkezésük korai tavaszt jövendöl, éppen úgy, mint korai elmenetlük Karcagon és Berkaszón korai telet, de ha Mihály napjáig még itt vannak, karácsonyig nem lesz hideg” (*Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos* 1940. 324.).

Amikor a verebek berepülnek a szobába, nemsokára megered az eső (Kalotaszeg. *Jankó János* 1892. 189.). Háromszéken, amikor a verebek a fa hegyibe szállnak szép időt, ha a lombok közé, időváltozást jelent (*Balázs Márton* 1942. 113.). Amikor a varjú a falu felé tart nyáron, akkor esőt érez (SzhSz. 2. 441.), ha ezt csapatosan teszik télen, akkor igen hideg várható (Debrecen, Báránd, Bihar m.). Amikor a seregélyek nagy csapatba verődve vonulnak az zivatart jelent (Kalotaszeg. *Jankó János* 1892. 189.).

A *béka* előkelő helyet foglal el az időjárást jelző állatok sorában. Brekegésük esőt jelent: „kérlik az esőt” (Hegyhát, Vas m. Ethn. 3. 70.). Kalotaszegen ennek éppen ellen-

kezőjét hitték: ha hangosan és sokáig kuruttyolnak a békák, az a szép időnek előhírnöke (Ethn. 3. 54.). Eger vidékén azt tartották, ha a levelibéka alkonyatfelé megszólalt, akkor rövidesen elered az eső (Ethn. 18. 99.). A tavaszi megszólalásukkal is többféle jóvendülés ismeretes. Így a Szamosháton, ahány nappal Szent György nap előtt brekegnek, utána annyi napot hallgatnak (SzhSz. 1. 197.). A leveli-, más néven zöldbéka üvegbe zárva le- és felkapaszkodásával jósolta az időt még városi házakban is.

Amikor a szántóföldeken a nyulak és egerek nagy mennyiségben fordulnak elő, az szűk termést jósol a következő évre (Békéscsaba. MG. 1846. 1299.). Viszont jó időt jelent, amikor már február elején a kis legyek és bogarak repkednek, a fonalaik a szántáson megjelennek (Pécs. MG. 1843. 332.). Ugyanígyan következtetést vonnak le, ha *szentjános-kabalái* (? *szentjánosbogár*) seregestől repkednek a víz felett (Csík m. *Krisztály Balázs* 1895. 118.). A hangyák nagy sürgése-forgása országosan is esőre enged következtetni (Báránd, Debrecen).

A fenti néhány példával csak érzékeltetni kívánom, hogy az állatoknak milyen nagy szerepe volt az időjóslásban, főleg az eső megjövendölésében. A felhozott példákat sok esetben ki lehet egészíteni azokkal, melyeket a naptárszerű felsorolásban említtek meg.

Az égen tapasztalható jelenségek

Az eddigiekben elsősorban a föld és a rajta található élőlények viselkedéséből adódó időjóslási formákat igyekeztem áttekinteni. Ezeknél a földműves ember számára még nehezebben magyarázható kérdéseket vetett fel mindaz, amit az égen tapasztalt.

A *nap* szavunk ugor korból való származtatása csak feltételesen fogadható el, de kétségtelen, hogy szókészletünk legrégebb rétegéhez tartozik. Érdekes módon az időjóslásban nem játszik olyan nagy szerepet, mint a hold (TESZ).

A Biblia nagymértékben elősegítette a nap jelentőségének fokozását, de abban is közrejátszott, hogy változásából, elborulásából az időjárásra lehessen következtetni. A nap elhomályosodása rosszat jelent, sőt a világ megsemmisülését is ezzel érzékelteti a Biblia (l. részletesebben *Körösi Mihály* 1788. 2. 198–200.). A kolozsvári Csízióban 1592-ben ezt találjuk: „Az napnac feliothtében ha homály vagion, esot iegiez” (NySz. 2. 294–295.).

A legtöbb jóslás a nap felkeléséhez és nyugvásához kapcsolódik. Ha a nap ködből süt vissza, illetve fellegbe nyugszik, esőre lehet számítani (Klézse, Moldva. *Bosnyák Sándor* 1980. 23.). Háromszéken a perzselőn sütő nap, illetve amikor homályba hanyatlik le, esőt jelent (*Balázs Márton* 1942. 113.). Hétfaluban (Brassó m.) a tisztába lebukó nap szép időt, a felhőben elenyésző esőt jövendöl (Ethn. 6. 400.); teljesen azonos felfogást ismerünk Csíkból is (*Kristály Balázs* 1895. 118–119.). Kalotaszegen is azt tartják, hogy a felhőben lenyugvó nap esőt, a nagyon erősen sütő jégesőt, zivatart ígér. A pirosan lebukó nap a másnapi erős szél jele (*Kós Károly* 1985. 39–40.). A Szamosháton (Egri), amikor 'a nap visszánéz', akkor a következő nap eső lesz, ha veres, akkor a szél erősen feltámad (SzhSz. 2. 150–151.). Ezzel egyező elképzelést a Hajdúságból is feljegyeztek (Ethn. 6. 406; Nádudvar, Hajdú m. *Herman Ottó* 1914. 634.). Mezőkövesden (Borsod m.) *Gari Margit* így nyilatkozott: „A nap termel, a nap érlel, a nap gyönyörködtet. Mikor este lement, visszánéz – azt mondják, nézd csak, hogy visszánézett Istennek a szeme. Mert úgy van, amikor felhőbe megyen, aztán még kibúvik: visszánézett a nap eső lesz. Mintha jósolná az embernek, hogy esőt várják” (*Fél Edit* 1993. 218.). Hasonló esőjóslást ismerünk Kórógyról (Szerém m. SzlavSz. 2. 283.), Bodáról (Baranya

m. *Berze Nagy János* 1940. 3. 330.) és még sok más településről, lényegében az egész magyar nyelvterületen ki lehet mutatni (*Veszelszki Antal* 1799. 32.; FG. 1860. 63.).

A napfogyatkozást is időjósásra használják fel. 1803: „...vaknap és hold után, jeges havak hullanak a' levegőből” (*Fábián József* 137.). *Ipolyi Arnold* szerint (1854/1929. 2. 11.) a napfogyatkozást kékköves harmat és nagy esőzés követi. Kiskaniszsán (Zala m.) ilyenkor nagy esőzés megindulását ehhez a jelenséghez kötik (KKSz. 188.).

A nap nagy ritkán kettősen látszik vagy *cimborája* van, ebből esőre (Szolnok, Szanda, Nógrád m.), illetve rossz időre következtetnek (Hajdúház. *Herman Ottó* 1914. 634.). Ezzel a hiedelemmel magam is találkoztam az abaúji Hegyközben. Úgy tartják, hogy olyankor, ha a hold és nap egyszerre van az égen, nem szabad vetni. Ilyenkor azt mondják: *két nap van az égen* (*Balassa Iván* 1964. 74.). Egy Bars megyei (Kistöre) kasznár írta erről 1824-ben: „Én a' jó érett rostált búzát mindég hold fogytán vettem, és igen vigyázok, *ne sint duo liminaria in horizonte*, hogy két viláosság ne legyen az égen, az az: ha a' holdnak újsága van, akkor dél után sohase vetettek, mert dél után már holdat látni lehet, ha pedig fogytán van a' hold, akkor reggel soha sem vetettek, mert reggel még lehet látni a' holdat. Nem-is terem üszögöm a jó kalászbán...” (MGB. 1. 199.). Ugyanebből a megyéből (Máriacsalád) 1846-ban (MG. 933.) éppen az ellenkezőjét javasolják: „...egészséges magot vessünk a jól megművelt földbe, s akkor midőn az égnek két fény, azaz hold és nap látható...”.

Az égitestek között a holdból történő időjósolás jelentős helyet foglal el. A neve urali eredetű *hó 'hónap'* szóból fejlődött -d kicsinyítőképzővel, őrizvén annak az emléket, amikor a hónapokat a holdváltozások alapján számolták (TESZ). A hold a gabona-termelésben úgy is, mint esőjósoló, de változásainak idején, mint bizonyos munkakezdet meghatározója is szerepel.

Ha a holdnak udvara van, akkor esőre lehet számítani, amikor szarva felfele mutat, akkor száraz idő következik (Klészse, Moldva. *Bosnyák Sándor* 1980. 27.). Hasonlóan igyekeznek a változó időjárást kifürkészni a csíki (*Kristály Balázs* 1895. 118.) és a háromszéki székelyek is (*Balázs Márton* 1942. 113.). A kalotaszegiek is a hold udvarát esőjelzőnek tartják (*Jankó János* 1892. 189; *Kós Károly* 1985. 39.). Szamosháton (Egri, Szatmár m.) csapadékot reméltek, ha a *holdnak vára* (udvara) mutatkozott, illetve nagyon sárga színű. Amikor a hold már délután feltűnik, akkor aligha kerülhető el a negyvennapos eső. Világos, tiszta időt vártak, ha tisztán, fényesen mutatkozott, viszont ha mindkét szarva lefele görbült, akkor az eső rövidesen megérkezett (SzhSz. 1. 243., 388–389). Mezőkövesden (Borsod m.) így vélekedtek: „...eső lesz, mert be van kanyarodva a holdnak a csücske – mert ha ki van az újhold, akkor nem lesz eső” (*Fél Edit* 1993. 218–219.). A Hajdúságban a felhővel körülvelt hold: hideget, esőt jövendöl, éppen úgy, mint amikor karikák határolják. Az újhold 3–4 napján a holdsugarak elsötétülése ugyancsak esőt jelent (Ethn. 6. 406.). Békésen úgy tudják, hogy az újholdkor esett eső egész hónapra megmutatja annak mennyiségét. A sárga holdudvar esőt, a fehér hideget, a piros szelet jósol. Amikor a szarva felfele áll, akkor száraz, amikor lefele, nedves napok következnek (*P. Madar Ilona* 1983. 832.). Kiskunfélegyházán a hold udvarának nagysága a következő nap feltámadó szél erejét jövendölte (Ethn. 17. 231.). *Bálint Sándor* (1980. 443.) Szegeden részletesen leírta a hold időjósoló szerepét: „A Holdnak van *udvara*, azaz karikája és *szarva*. A holdudvar lehet kisebb, nagyobb. A nagy udvar szelet jelez. Ha kicsiny, akkor eső nem várható. Ha a szarva lefele áll eső lesz”. Laskón (Baranya m.) is a holdudvar nagyságából jövendöltek a csapadéokra (Ethn. 48. 77.). A Hegyháton (Vas m.) a hold udvara ugyancsak esőt jósol (Nagy József 1892. 70.).

Azt hiszem, hogy ennyi adat is mutatja, hogy a moldvai csángóktól a hegyhátai magyarokig a holdudvarból esőre, a szarv állásából csapadékra vagy szárazságra következtettek, néhány esetben a szél feltámadását is ebből igyekeztek megállapítani.

A holdnak valamikor nagy szerepe volt bizonyos mezőgazdasági munkák elkezdésében, illetve bevezetésében. 1791: „...a trágyázás hold fogytán vagy tőlte felé essék, nem pedig újságra” (Backamadaras, Maros-Torda m. SzT. 5. 227.). A szántással kapcsolatban tiltották az újholdkor történő szántást (Csonyoszró, Baranya m.), mert akkor csak gazra lehetett számítani. Újholdkor ajánlották a szántást, mert akkor a növekvő hold megvédi a vetést a férgektől (Balassa Iván 1973. 513.). Nagyváthy János a holdról a következőket írja: „A' gazdák még arra is vigyáznak, hogy a' Holdtölténn, vagy fogytánn vetnek. A' Régiek azt tanítják hogy Ujságon legjobb vetni, és Hóldfogytán aratni, Hóldtöltén béhordani. A' Természetvizsgálók ennek, sok próbáik után is se kárát, se hasznát nem tapasztalták...” (1821. 102.). Viszont alig két évtizeddel korábban nem ajánlják újságkor a búzavetést (Fábián József 1803. 171.).

Az eső és a hold kapcsolatát egy angolból magyarított, európai színvonalú munka így értékeli: „A hold járásának az eső mennyiségére való befolyása még nagy részben döntetlen kérdés és további puhatolást igényel” (KBM. 1. 144.). Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a holdnak az időjárás változásában betöltött szerepéről még századunkban is ilyen megállapítást lehet olvasni: „...igen sokan hisznek benne és nem egy gazda erre alapítja számítását az időváltozás tekintetében” (ML. 1. 482.).

A csillag összefoglaló neve a holdon kívül éjszaka látható égitesteknek, melyek segítségével az időjárást ugyancsak megjövendölték. A csillag ősi hangutánzó szóból származik és a 15. századtól tudjuk kimutatni (TESZ). Az egyes és csoportos csillagok külön nevet viselnek és ezekhez különböző mondák fűződnek. Most csak néhány időjárásra vonatkozó hagyományra mutatok rá.

A múlt század elején így határozták meg a csillagok időjárást jelző szerepét: „Midőn a' Tsillagok szép tisztán tündökölnék és mintegy szikráznak, jó időt, midőn haloványok, ragyogó 's remegő fényvel, vagy pedig homályos körrel vannak kerítve, esőt jövendölnek” (TGy. 1819. 8. 14.).

A szegedi juhászok Szent Jakab napján (július 25.) a következő év időjárására a csillagokból jósoltak. Ha a csillagok szépen ragyogtak, keményebb idő következett, míg ha sűrűn jelentek meg az égen, rövideken esőre lehetett számítani (Bálint Sándor 1980. 3. 447.). A Szamosháton (Szatmár m.) ezzel megegyezően jósolták a bekövetkező időt (SzhSz. 1. 146). Háromszéken a sűrű csillag szárazságot jelent (Balázs Márton 1942. 113.), Ditróban (Csík m.) nyáron a csillagos ég meleget jelez, míg télen az eső előhírnöke. Az erősen tömörülő csillagok a következő napi esőre utalnak (Enyedi Emese 1992. 115.).

A csillagok közül különösen a Tejútak tulajdonítanak időjárást jelző szerepet. Ha világosszürke, akkor rövid lesz a tél, ha sötétszürke, akkor hosszú (Boda, Baranya m. Berze Nagy János 1940. 331.). Erdélyben, Moldvában, Szlavóniában hadakútja a neve (MNyA. 613; UMTsz; SzlavSz; 420. tejút). Ha Ditróban a Sóút felé, Parajdra mutat, akkor másnap jó időre lehet számítani (Enyedi Emőke 1992. 115.).

A szivárvány elnevezés csaknem általánosnak mondható, de a tájnyelvekben és a régiségben más nevét is találjuk. Göcsejben, Lenti vidékén (Zala m.) ugorgyán (MTsz) 'szivárvány' elnevezését is feljegyezték. Kegyelet szóval illetik Székelyföldön és a csángóknál. Ennek legkorábbi ismert előfordulása 1655-ből való, még helynevekben is megtaláljuk. 1742: „A Kegyelet farkánál” (SZT. 6. 305. Szacsva, Háromszék m.). A szó alapja a finnugor nyelvekből is kimutatható (TESZ) 'kör, karika, ív' jelentéssel. A 16.

század első felében *Isten kecskéjeként* is emlegették (Horváth Károly 1949. 50–57.). A szivárvány egy további táji neve *bábabuk*, *bábabukra* az északi nyelvterületen fordul elő Nyitrától Hontig, egy adatot Székelyföldről ismerünk (MTsz, UMTsz. *Ipolyi Arnold*² 1854/1929. 24.). Érdeemes megjegyezni, hogy e természeti jelenségnek nyelvünkben több önálló elnevezése van, köztük olyan is, mely a finnugor korig visszavezethető.

Szivárvány szavunkat csak 1533-tól kezdve tudjuk kimutatni és a szív igéből származik, mely feltehetően finnugor eredetű (TESZ). Olyan ív alakú tünemény, melyben a vízcseppeken a napsugár megtörik és ez különböző színű sávokat hoz létre. Azt tartják, hogy ezen keresztül egy mítikus lény felszívja a földről a vizet. Ez a képzet él a rokon népek és a törökség egyes ágaiban is. Ez összevág a szegedi halászok azon hiedelmével, hogy a „szivárvány elszívja a vizet a földtől”, ezért a szárazság előjele (Ethn. 21. 83.; Szhsz.; *Bálint Sándor* 1980. 464–465.). Arany János is azt írja „A gyermek és a szivárvány” c. versében:

*Balga gyermek, hol van a híd,
Hova futsz ily esztelen,
Szivárvány az, vége nyugszik
messzi, messze tengeren.
A megürült fellegekbe
Szí fel onnan új vizet.*

Az általános hiedelmet fogalmazta meg tehát *Fábián József* református lelkész-tanító Veresberényben (Veszprém m.; 1803. 135.): „A’ Szivárványokról azt hiszi a’ köz-nép, hogy annak a’ végei mindenkor valami tóban, vagy folyó vízben állnak, ’s abból vizet szívnek fel a’ levegőbe, és annakutánna abból lesz az eső”. Szinte ugyanezt fogalmazták meg a moldvai magyarok (Klézse), amikor úgy vélik, hogy a szivárvány húzza fel a fellegekbe a vizet, hogy azzal a vetéseket meg tudja öntözni (*Bosnyák Sándor* 1980. 34.).

A szivárvány a Bibliában annak a jele, hogy Isten nem fog többet özönvizet eresztetni a Földre. Összeköti az eget és a Földet: „Az én ívemet helyeztetem a felhőkbe, s ez lesz a jele a szövetségnek közöttem és a föld között” (I. Mózes 9. 13.). Ez lehet a forrása, vagy legalábbis megerősítője annak a pogány hiedelemnek, mely szerint a szivárvány íve a földi vizet (özönvizet) a fellegekbe szívja fel.

Színeinek elrendezése, vastagsága, erőssége a jövő évi termésre is vonatkozik. Ditróban (Csík m.) a keletre álló szivárvány mutatja az időjárását. A széles zöld sáv sok esőt, a sárga szelet, ha meg a piros a legszélesebb, akkor nagy meleget lehet várni (*Enyedi Emese* 1992. 117.). Nagyszalontán a vastag sárga sáv a gazdag gabonatermelést jelentette (Ethn. 27. 75.). Tardon és Szentistvánon a széles zöld sáv jelzi a bő gabonatermést (NÉ. 14. 245.). A Duna–Tisza közén (Kiskunfélegyháza, Zenta, Horgos) inkább a sárga színből következtetnek a gazdag termésre (*Móra István* 1913. 81.). Szegeden a piros szín a sok bort, a sárga sok búzát jelent. Ugyanitt „...ha sok szivárvány jár, szárazságot, vizek fogytát jövendölte belőle a rétlakó hálövetők tudománya, merthogy a szivárvány elszívja a vizet a földtől. Azt mondják, hogy a sárgaság a szivárványban sok németet jelent” (*Bálint Sándor* 1980. 465.).

Felleg, zivatar, jégeső egyaránt olyan természeti jelenség, mely veszélyezteti a termést, ezért igyekeztek ezek érkezését már jó előre bizonyos jelekből megjövendölni. Mivel ezek okozóit megszemélyesítik, ezért szoros kapcsolatban állanak a táltos-, garabonciás- és sárkányhittel. Mindezek taglalása messze vezetne, ezért csupán néhány példát említek annak érzékeltetésére, hogy milyen széles hitvilági kép húzódik meg e

természeti jelenségek mögött. „Az égi jelenések ura a sárkány, melynek kétöles fekete, borzas, vastag bivalyformájú feje van, mely a földön az erdőben él s ha irtani, pusztítani akar, felszívatja magát a felhővel, abban trónol, s onnan zúdítja a földre a jégesőt, a zivatarokat és a kártévő viharokat, oly módon, hogy leereszti a farkát; távolról látszik is, amint az eső pászmánként lehull; a sárkány nemcsak magát tudja felszívatni, de ő maga is fel tudja szívni az embert” (*Jankó János* 1892. 188.; *Kós Károly* 1985. 39.). Nagyszalontán (Bihar m.) a táltosok és a garabonciás diákok rendelkeznek olyan képességgel, hogy jégesővel, viharral tönkretegyék a határt (Ethn. 25. 315–317.). Karcán (Zemplén m.) több hiedelemmondát jegyeztem le, melyben a *garboncás* meglovagolja a sárkányt és annak hátán nagy területet bejárva vihart, jégesőt támaszt (*Balassa Iván* 1963. 151.). Szegeden a vihart a táltosok hozták, akik a maguk falujáról igyekeztek azt eltávolítani. „Azt mondják, hogy a nagy zivatarban sárkányt visznek a táltosok” (*Bálint Sándor* 1980. 458.).

1799-ben *Csokonai Vitéz Mihály* egy jegyzetében a garabonciásról ezeket írta: „A garabonciás deák felől az a mese, hogy sárkányon jár, és a forgószélet ő támasztja, kivált, ha, a hol rongyos köpenyegében kéreget, tejet és kását nem adnak neki” (*Barna Gábor* 1979. 39.; itt további adatok a Hortobágy környékéről). *Csokonai* a Dorottya, vagyis A dámák diadala a fárságon c. elbeszélő költeményébe a garabonciás pusztítását bele is szövi:

*De felkeverdvény a vidi pusztáról,
Vagy a Szentgellérnek borstermő szirtjáról,
Zablás sárkányon a garabonciás deák,
Már a forgószéltől csikorognak a fák,
Ropog a pásztornak kunyhója fedele,
Kavarog a vetés, a víz habbal tele,
Egyebütt csendesség látszik völgyön, hegyen,
Csak ott van fergeteg, a hol ő átmegyen...*

Nagyváthy János (1791. 2. 191.) is leírta a forgószéllal kapcsolatban: „Az alsó vége hegyes vólt, mint a' Kigyó farka, amelly dolog adott arra a' babonára alkalmatosságot, hogy az Sárkány vólna, a' mellyet a Garabontzás-Deák megnyergelt...”. Pelsőcről (Gömör m.) olvashatjuk 1843-ból (MG. 1002.): „Ítélet lesz – felelt az egyik – nem úgy mond a másik – nagy lélegzet, hallottam én, hallottátok ti is, hogy a garabontzás diák, ha messze földre akar menni valaki ellen, azon forrás felett, mellyben a sárkány lakozik, megáll és ott addig olvas, addig miserél, míg a sárkányt ugyan ki nem olvassa, akkor arra ráül és megy a forgószél, zivatar és eső szárnyain. 'Tehát most a garabontzás diák utazik a tüzes sárkányon'”.

A táltosok is tudtak vihart, jégesőt támasztani, azt máshova küldeni vagy éppen megszüntetni. Erről *Szűcs Sándor* egy külön tanulmányban emlékezett meg (Ethn. 51. 454–460.). A szerepiek (Bihar m.) rávették az öreg Koloncos táltost, hogy szórassa szét az idővel a püspökladányiak (Hajdú m.) éppen levágott nádját. Meg is tette, de rátámadt a ladányi táltos, akit legyőzött és széthányatta a nádkévéket. Mikor meg a nádvágók rátámadtak, olyan hóvihart eresztett rájuk, hogy látni is alig lehetett benne.

Máshol és máskor megelégszenek a családi és keresztnév említésével. Diósfaluban (Moldva) a jégeső gerjesztőjéről a következőket mondták el: „Vót nálunk a szomszéd faluba egy ember, úgy mondták, Kertész András, és ez csinált szekeret porból, s felült ríva és elment, bement a felhübe, és ahol ő elment, ott megverte jégvel” (*Bosnyák Sándor* 1980. 70.).

E néhány példa mellé egész sort lehetne még elhelyezni, különösen, ha a hiedelemmondákat is segítségül hívnánk, de jelzésnek ennyi is elegendő annak érzékeltetésére, hogy a korai magyar, a germán, szláv és a középkori hitvilág egyes elemei miképpen jelentkeznek többek között az eső, jégeső gerjesztésében és elhárításában (bővebben MNL. *garabonciás, táltos* címszó és ott további irodalom).

Idővarázslás

Csaknem kizárólag esőkérésre, illetve a vihar, zivatar, jégeső és villám elhárítására vonatkozó eljárásokat, könyörgéseket ismerünk, de ezekkel sem foglalkozott összefoglalóan és kellő mélységben még tudományunk. Itt most, mint a fentiekben is, csak néhány adatot sorakoztatok fel.

A magyar nyelvterületen nagyon gyakori a száraz, eső nélküli időszak, sőt az aszály is. Ezen imádsággal, a katolikus pap vezetésével a határba történő kivonulással kísérelnek meg segíteni. Lészpeden, Pusztinán (Moldva) a mezei keresztelnél imádkoznak. A bukovinai székelyek ilyen imát mondtak:

*Áldd meg! Add a bőséget a földre! Édes Istenem!
Locsol' meg, öntöz' meg
A határunkat! A búzaföldeket!
Hogy mijjen, mint a beton!
Oh, jó Istenem! (Kakasd-Andrásfalva. Erdélyi Zsuzsanna 1976. 203.)*

A gyermekvilág költészetében is megmaradt néhány esőt kérő versike:

*Ess, eső, ess,
Hónap délig ess!
Búza bokrosodjon!
Zab szaporodjon! (Dömötör Tekla 1981. 201.)*

A népdalok között is nem egy olyat jegyeztek fel, mely Istenhez fohászodik csendes esőért. Ezek közül a legismertebb a Hortobágyhoz kapcsolódik:

*Kiszáradt a tóbúl mind a sár, mind a víz,
A szegény barom is csak a pásztorra níz.
Istenem, Teremtőm, adj egy csendes esőt,
A szegény jószágnak jó legelőmezőt.*

Varázsló eljárások is szép számmal kapcsolódnak az eső megindításához. Olyanokat is ismerünk, melyek az áldott állapotban lévő asszonyokhoz kötődnek. A Feketekőrös-völgyében, ha három várandós asszony megfürdik a Körösben, akkor rövidesen megindul az eső (*Györffy István* 1916. 83.). A moldvai magyaroknál feljegyezték, hogy ha egy terhes asszony vedrét, csuporját beásták a forrásba, akkor 9–10 nap múlva meg-eredt az eső (*Dömötör Tekla* 1981. 200.).

A víz az ilyen varázslatokban nagy szerepet játszott. Háromszéken egy keresztet eresztettek a patakba és rövidesen megindult az eső (*Balázs Márton* 1942. 113.). A Temesközben fürösztötték a kakasokat. Vistán (Kolozs m.) az aratókoszorút valaki a fejére tette és azzal járta be a falut s minden háznál vízzel leöntötték (*Dömötör Tekla* 1981. 200.). Biharban, ha valaki a sarlót beviszi a szobába, akkor az nagy esőzést okoz aratás-
kor (*Ethn.* 6. 201.).

Az eső, mint Isten áldása, illetve elmaradása Isten büntetéseként szerepel a Bibliában, továbbá a vihar és a jégeső. „Isten az esőnek Atyja” (Jób. 38. 25–28.). és „...fordítja azt vagy áldásra vagy büntetésre”. Ézsaiás próféta szerint: „Az Istennek nagy

ítéletei a jég-esőhöz és záporhoz hasonlítatnak” (30. 30.; 32. 19.). Mindezt Kolozsvárt 1593-ban így fogalmazták meg: „Myert hogy az Vristen eo felsege Bywneykert határunkat Sanyaru Izonyw es halhatatlan *Jeg Esewel* ely Veue...” (SzT. 5. 956.). Éppen ezért az elhárítások egy része is valamilyen formában Istenhez kapcsolódik, ha nem is mindig a vallások által előírt formában.

A harang csak az első évezred közepén kezdett elterjedni Európában és a katolikus egyház a 12. század közepén tette kötelezővé. A 16. században a protestáns egyházak eleinte kürtöt alkalmaztak a hívek összegyűjtésére, de csakhamar átvették a harangok használatát. Ezzel hívtak templomba, temetésre, jelezték a napszakokat, de már a vihar, jégeső elleni harangozást tiltották. Erdőfűlével kapcsolatotban (Udvarhely m.) írja 1771-ben *Benkő József*, hogy „...a jégeső eleibe való tsengetést végzett...” az egyik református egyháztag és ezt nem vették jó néven (*Balassa Iván* 1962. 218.). Ugyancsak református Kalotaszegről írja *Jankó János*: „Különösen a jég csinál nagy károkat s ezért ez ellen is igyekszik babonákkal védekezni. Erősen hiszi, hogy a jég ellen a harangozás és könyörgés használ s ha nehéz idő járnak s a babonák ellen küzdő fiatal pap nem könyörög eléggé, ha jég veri a határt, a papot támadják meg, miért nem könyörgött” (1892. 190.).

A vihar ellen való harangozás rendkívül gyakori az egész magyar nyelvterületen, bár annak pontos elterjedését nem ismerjük. A Hegyháton (Vas m.), az csendítette meg a harangot, aki legközelebb volt hozzá, mindenkinek kötelessége volt „felhő ellen harangozni” (*Nagy József* 1892. 70.). A Borsod megyei palócoknál a zivataros felhőkben a barboncást vélik, aki sárkányon lovagolva gerjeszti a zivatart. Ellene megkondítják a harangot még a református falvakban is (*Istvánffy Gyula* 1911. 298.). A harang viharúzó erejére nagyon kell vigyázni, mert ha öngyilkosnak harangoznak vele, nem képes a jégeső távol tartására, csak akkor, ha újrászentelik (Siklód, Udvarhely m. Ethn. 48. 474.).

Már a középkorban így határozták meg a harang feladatát: *vivos voco, mortuos plango, fulgura frango* (az élőket hívogatom, a holtakat elsiratom, a felhőket eloszlatom). Ezt latinul vagy magyarul egyik-másik harangra rá is írták. Szegeden „A pusztító égiháború, jégeső eloszlatására, messzire űzésére valamikor benn a Városban is meghúzták a harangokat. Amint mondogatták: *vihar ellen harangoztak*. A harangozó 1723-ban szövegezett hatósági esküjében ünnepélyesen kötelezte magát, hogy 'háborgó felhők alkalmatosságával' mindig harangoz” (*Bálint Sándor* 1980. 3. 329. 1. részletebben *Szendrey Zsigmond* és *Szendrey Ákos* 1940. 197.).

A vihar és a jégeső elhárításának egyik módja volt az imádság, melynek egy szép példáját ismerjük Lészpedről (Moldva):

*Elindula a záporesső a szegen ember eledele e'rontására
Kérdezi a bódugságos szép Szűz Mária
Hová menz te záporesső?
Elindultam a szegén ember eledele elrontására,
Kérlek térj meg (lassítva mondja)
Menj a kősziklára,
Hol kenyervel nem élnek,
És az ótáriszentcséget nem használják.
(Erdélyi Zsuzsánna 1976. 124.; több változata ismert).*

A verses formában elmondott imádságok mellett gyakran találunk prózában megfogalmazottakat is. Ezek akkor használnak nagypénteken reggel, ha szabad ég alatt a könyörgő először elmond öt Miatyánkot és öt Üdvözlégyet, keresztet vet a világ négy

tája felé és ezután mondja: „Én tégödet *körösztüllek* az Atyának, Fijunak és teljes Szentháromságnak nevében! Örök Atya, örök Fiju, örök Szentlélek! Kérlek a mostan támadott égháborút távoztasd é tőlünk! Nė ártsón nekünk sėmmiféle vagyónunknak...” (Berze Nagy János 1940. 3. 333.).

A szentelvények közül a vihar elhárításában nagy szerepe volt a szentelt barkának. Szilágyban nagyszombati szentelt barkával vagy tömjénnel füstöltek a szobában, ha látták az *idő* közeledését (Ethn. 2. 208–209.). A palócok is szentelt barkát égettek a nagy égháború idején (Ethn. 42. 170.). Máshol is ajánlják: „Ha csúnya üdő van, szentűt barkát kő dobnyi a tűzbe, akkor nem lős sėmmi baj” (UMTsz.). A magyar nyelvterület számos pontjáról ismerjük ezt a viharűző eljárást (Ethn. 49. 35.). Hasonló elhárító erőt tulajdonítottak a szentelt tűz szenének is. A szentelt tüzet elásták, majd a plebános utasítására felszedték és hazavitték. A vihar, jėgeső elűzésére ebből tettek a tűzre (Karakó, Vas m. Ethn. 39. 111.). Máshol (Bársonyos, Veszprém m.) a szėnből a szántóföld négy sarkára egy kis részt beástak, hogy akármerről jön is a vihar, a jėg, megvédje a termést (Ethn. 39. 111.).

Már semmi kapcsolata sincs az egyházzal, amikor vasból készűlt eszközökkel igyekeznek a vihart, jėgesőt elhárítani. *Diószegi K. István* református pűspök prédikáció gyűjteményében olvasható 1679: „Nem használ annak (a zivatarnak) a fejszekivágás, mint a magyarok szokták” (Ethn. 44. 101.). Ezt az eljárást sok helyen feljegyezték, így többek között Szinyėrváralján, Matolcson (Szatmár m.), a Szilágyországban, a palócok között, Nyitra vidékén, Makón stb. Máshol azt tanácsolták, hogy a küszőbbe kell vágni és akkor megsemmisűl a vihar és a jėgeső (Makó, Szeged stb.). *Solymossy Sándor* (1933. 100–103.) kutatásait úgy foglalta össze, hogy ez esetben nem az a fontos, hogy milyen eszközről van szó, „...hanem *bármilyen vasanyagú* eszköz alkalmas a fenyegető veszedelmek, bajok elhárítására. Veszedelem és ártalom mindig démonok elképzelésével áll kapcsolatban; a vihart ők hozzák az emberek nyakára, mint más egyéb bajt is... Ellenűnk, ha nem egyetlen, de leghatalmasabb ellenszerűl a vasból való tárgyak mutatkoznak”.

A jėgeső megsűntetésére más eljárások is előfordultak. A hétfalusi csángók (Brassó m.) nyársat és vaskanalat dobnak ki az ajtó elé (Ethn. 6. 400.), de azt is hasznosnak vélték, ha sarlót szűrnak a földbe. Erdélyben általánosnak mondták, ha egy darab jeget a tűzbe vetettek. Délvidéken a keblűkbe dugták és mire elolvadt, a jėgeső is megsűnt (Ethn. 6. 201.).

Bogát (Szabolcs m.) határában a múlt század első felében egy utazó hosszú póznák tetején szalmacsomókat látott. Ezzel vették körül a görögdinnyeföldeket és szőlőket a jėgeső ellen, de nem tudja, hogy használt-e valamit (MGB. 1830. 175.). Három évtized múlva Somogyból valami hasonlóról számolnak be: „Jėgverés gyakran fordul elő, úgy hogy ezen csapás ellen hosszú póznákat szalmával betekerve láthatni, némelly határ mezein, mint jėg-hárító eszközt, és így mentő eszközt, – mindek haszna azonban még kétes” (*Csorba József* 1857. 33.).

E nagyon is futólágos áttekintés meggyőzhet bennűnket arról, hogy az eső, jėgeső, vihar varázslása olyan méltatlanul elhanyagolt terűlete a magyar hitvilág kutatásának, mely a jövőben még sok eredményt ígér. Ma még alig tudunk valamit arról, hogy ezek mennyire találhatók meg Európa más népeinél és a történeti gyökereket milyen mélységben lehet feltárni.

Az év napjaihoz kötött időjósítás

Az időjósítás egy jelentős része az év napjaihoz kötött, de legtöbb esetben nem hónap és nap szerint ismerték, hanem valamilyen egyházi ünnephez, de még inkább szent névnapjához kapcsolódott. Ezeknek egy része pogány korig megy vissza és leggyakrabban a napéjegyenlőség idejéhez kapcsolódik nagyobb számban, mégis legsűrűbben a téli napfordulóhoz.

Szendrey Zsigmond írta a magyar agrárszokásokkal és benne az időjósítással kapcsolatban: „Az ősi agrárszokások megzavarodása már akkor megkezdődött, amikor a magyarság a csillagászati időszámítással megismerkedett: az agrárszokások az évnegyedkezdő napok köré csoportosultak. Majd később, a kereszténység felvételével megkezdődött egyházi hatás előbb az évnegyedkezdetekkel egybeeső nagy ünnepek körébe vonta a szokásokat, majd a munkákat is s ezzel a régi gonosztávtartató idők, a felsőbb hatalmak megnyerő és hálaadó szokásai a kereszténység örökébe mentek át” (1941. 12.). A csfíziók, a kalendáriumok rendkívül nagy hatással voltak a jeles napok kialakulására és ezekhez bizonyos időjárású jövendölések is kapcsolódtak. Ezek elsősorban akkor rögződtek meg igazán, ha annak beteljesedését többször tapasztalták.

Az alábbiakban inkább csak példaként, akkor is elsősorban a csapadékra vonatkozó előjelzésekre utalok, annak érzékeltetésére, hogy ezen a területen is milyen rendkívül gazdag a népi tudás. Az eddigi gyakorlattól eltekintve nem a téli napfordulóval kezdem, hanem a mai naptári sort követem. A távolabbi kapcsolatokra csak elvétve utalok, mert a kérdés kidolgozatlansága miatt ez túl messzire vezetne.

Január 1. Újév. Ezen a napon mindent megfigyelnek, mert az fog megisméltódni az egész évben, így az eső, hó ezen a napon egész évben nedvességet jelent (*Berze Nagy János* 1940. 3. 276.).

Január 6. Vízkereszt. Ha ezen a napon megcsordul az eresz, vagy a kerékvágásban vizet látni, bő termést jelent (Hosszúhetény, Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 3. 276.). Topolyán (Bács m.) azt vélik, ha eső esik, akkor 40 csapadékos nap következik, ha száraz az idő, zivataros nyárra lehet számítani; ha borús idő mutatkozik, de nem esik az eső, akkor hamar kinyílik a tavasz (*Borus Rózsa* 1981. 22.). Szamosháton (Szatmár m.) ha megcsordul az eresz, még hosszú tél következik. Ha szép idő van, süt a nap jó időre, gazdag termésre lehet számítani, ha olvad az rossz időjárásnak a jele (SzhSz. 2. 466.). Vízkeresztkor megcsorduló eresz Zsejken is hosszú telet jelent (Beszterce, Nászód m. *Wass György* 1994. 108.).

Január 18. Piroska. A hónap egyik leghidegebb napjáról mondják Szegeden (*Bálint Sándor* 1980. 245.):

*Piroska napján, ha fagy;
Negyven napig el nem hagy.*

Január 22. Vince. Inkább a bortermeléssel hozható kapcsolatba (a latin *Vincentius* és *vinum* összecsengése), ha ezen a napon megcsordul az eresz, akkor bő termésre lehet következtetni (*Bálint Sándor* 1980. 345.; Szombathely MG. 1844. 583.). Szamosháton éppen ellenkező véleményét tartanak:

*Hogyha fénylik Vince,
Megtelik a pince
(SzhSz. 2. 460.; 1. még: *Veszelszki Antal* 1799. 32.).*

Január 25. Pál. Ha derül az idő, akkor még ugyanannyi nap zord idő következik, emennyi az évből eltelt, de a szegediek azt is mondják:

*Ha fényös Szent Pál,
Mindön termés szépen áll
(Bálint Sándor 1980. 246.; 1. még Veszelszky Antal 1799. 33.).*

Hasonló mondókát Vásárosdombón (Baranya m.) is feljegyeztek; Bodán (Baranya m.) úgy vélik, hogy ameddig a pajtába ezen a napon besüt a nap, odáig hordja be a havat a szél József-napkor (*Berze Nagy János* 1940. 3. 277.). Szamosháton: „Ha Pálforduláskor fényes és tiszta idő van, jó esztendő lesz. Ha szeles az idő, háborút jelent. Ha pedig esős vagy havas, drágaságtól félhetünk” (SzhSz. 2. 212.). Nagyszalontán (Bihar m.) azt tartják:

*Pálfordulón ha szíp az idő
Akkor lesz csak jó esztendő*

Mások viszont úgy vélik:

*Pálfordulás, ha nedves,
A kenyír lesz igen kedves (Szendrey Zsigmond 1916. 74.).*

Február 2. Gyertyaszentelő Boldogasszony. Az egész magyar nyelvterületen azt tartják, hogy ha ezen a napon kisüt a nap, a medve, borz visszamegy a barlangjába, mert hosszú télre lehet számítani, ha nagy hóvihár van, akkor a tél már az utólját járja (Boda, Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 3. 277.). A szegedi regula azt mondja, hogy inkább a farkas ordítson be az ablakon, mintsem kisüssön a nap és az a jó, ha minél hosszabb csapok csüngenek az ereszről, mert olyan hosszúak lesznek a kukoricacsövek (Szeged, Csanádapáca *Bálint Sándor* 1980. 246.). Göcsejben azt tartják, hogy ameddig ekkor a házba besüt a nap, addig hordja be a szél a havat (*Gönczi Ferenc* 1895. 322.). Gyergyóban is a megcsordult *eszterhéj* késői tavaszt jelent, minden takarmánymaradékot össze kell szedni (*Enyedi Emese* 1992. 90.). Ha ezen a napon olvad, akkor rossz lesz a szénatermés (Háromszék. *Balázs Márton* 1942. 113.).

Február 24. Jégtörő Mátyás. Általánosan ismert az a mondás:

*Mátyás ront, ha talál,
Ha nem talál, csinál!*

Vagyis megtöri a jeget, ha van ezen a napon, ha meg vizet talál, azt megfagyasztja. A negyven nap itt is felbukkan. (Gyömörő, Zala m. MG. 1847. 701.):

*Mátyáskor fagy,
Negyven napig léssen fagy.*

Topolyán (Bács m.) ha e napon erős a hideg, akkor rövid lesz a tél. Mások éppen ellenkezőt állítják: negyven napig hideg lesz (*Borus Rózsa* 1981. 32.). A nyári jégverés megakadályozására Mátyás-napon jeget olvasztanak (Kiszombor Torontál m. *Bálint Sándor* 1980. 248.). Gyergyóban Mátyás ikonográfiai jelképével a szekerével gondolkodik el a jégtörést (*Enyedi Emese* 1992. 3.; 4. 90.).

Március hónap. Ebben a hónapban számolják, hogy hányszor van köd, mert annyi záporra lehet nyáron számítani (Sellye, Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 3. 279.). Egész hónapban gyűjtik az esővizet, mert az ebből ivó csirkék egészségesek lesznek (Topolya Bács m. *Borus Rózsa* 1981. 33.).

Március 10. Negyven vértanú. A torockaiak *Negyven szentek*nek ismerik. Göcsejben, ha ezen a napon fagy, akkor még negyven napig lehet fagyot várni (*Bálint Sándor* 1980. 245–246.). Az időjárásjóslásokban gyakran előforduló negyvenes szám esetleg innen is származhat.

Március 12. Gergely. A Julián-naptár szerint a napéjegyenlőség időpontja, melyhez sok hagyomány fűződik. Ha ezen a napon szél fúj, vagyis Gergely megrázza a szakállát, akkor még áprilisban is lehet hó (Boda, Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 3. 279.). Szegeden e napon többnyire szeszélyes időjárást tapasztaltak, olykor havazott is: *rázi Gergő a szakállát* (*Bálint Sándor* 1980. 254.). Márciusban sokszor járja bolondos idő, ezért mondják:

*Március, ha nedves,
A gazdának már nem kedves.*

Különösen sok jóslás fűződik e naphoz Topolyán (Bács m.): „ha Gergely napján esik a hó, jó termés lesz; ha Gergely napján rossz idő van, közel a tavasz; ha Gergely napján meleg van, még 40 napig rossz idő lesz; ha Gergely napján nem esik hó vagy eső, szárazság várható s gyenge termés; ha Gergő napján vörös az ég, még sokáig tart a rossz idő, ez pedig nagy baj, mert amilyen a március, olyan lesz a május” (*Borus Rózsa* 1981. 34.). A Szamosháton a megfigyelés és hagyomány szerint e napon zimankós idő szokott lenni (SzhSz. 1. 328.). Szilágyságban is számon tartják, hogy ezen a napon Gergely pápa megrázza a szakállát és hó esik (Ethn. 2. 209.). Nagyszalontán (Bihar m.) nem nagyon szeretik:

*Gergely napja ritka hogy jó
Hideg, szeles, sokszor van hó
(Szendrey Zsigmond 1916. 75.).*

Arany János a gólya visszatérését is ehhez a naphoz fűzi:

*Aztán jön, a mely 'gólyafőt mos'
A híres márciusi hó,
Ha 'Gergely megrázza szakállát'
(Ethn. 30. 39.).*

De Jókai is használta regényeiben e nap időjárást fordító hatását (Ethn. 30. 116.). Így az irodalmon keresztül is terjedt Gergely időjóslásban betöltött szerepe.

Március 18, 19, 21. Sándor–József–Benedek. Az egész nyelvterületünkön ismert, ha eddig hideg volt:

*Sándor, József, Benedek,
Zsákba hozza meleget;*

ha viszont már előtte szép meleg napokat értek, akkor:

Szekérrel a hideget.

Ha ezeken a napokon kisüt a nap, akkor hosszú, meleg nyarat jövendölnek, ha nem, akkor esőre lehet számítani; viszont ha kemény az idő, akkor a tavasz már közelít. Benedek napján egyenesen azt tartják, ha esik az eső 40 napig esik, ha kisüt a nap 40 napig szép idő lesz (Topolya, Bács m. *Borus Rózsa* 1981. 34–35.). Ha József és Benedek napján kisüt a nap, akkor meg lehet kezdeni a szántást, mert meleg idő következik (*Berze Nagy János* 1940. 3. 279–280.). Ilyenkor már, ha kalapáccsal is vernék vissza a fűvet, az akkor is hajt (SzhSz.). Gyergyóban, amikor József-napkor fagy, akkor 40 napig még hideg időjárásra lehet számítani (*Enyedi Emese* 1992. 3–4. 90.). A napéjegyenlőséget közvetlenül megelőzve a legtöbb esetben valóban felmelegedés áll be (*Bacsó Nándor* 1940. 20.), írja a hivatásos meteorológus.

Március 25. Gyümölcsoltó Boldogasszony. Ha ezen a napon a borz kibúvik a lyukából, akkor nem lesz többet rossz idő (Baranyahídvég. *Berze Nagy János* 1940. 3. 280.). A Szamosháton azt tartják, hogy ha napkelte előtt tiszta az idő, akkor az termékeny évet jelent (SzhSz. 1. 345.).

Április 24. Szent György napja. Nagy szerepet játszott a tavaszi munkák megindulásában, de számos időjósítás is kapcsolódik hozzá. Amikor a békák e nap előtt megszólalnak, számítani lehet rá, hogy ugyanennyi nappal később jön meg a tavasz (Szamoshát. SzhSz. 2. 342.). Baranyában mondják:

*Ha eső nincs György nap előtt,
Sár lepi be a legelőt,*

vagyis sok esőre lehet számítani (Perked, Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 284.). Ha a szegedi Szentgyörgy vásárban esett az eső, akkor jó termésre számítottak. Kölesden (Tolna m.) ugyanezt vallják (*Bálint Sándor* 1977. 1. 309–311.). A György napján megszólaló égzengés szűk termést ígér (Nagyszalonta, Bihar m. *Szendrey Zsigmond* 1916. 76.). Ezt Gyergyóban úgy fogalmazzák meg, hogy amennyivel Szent György-nap előtt dörög az ég, annyi nappal esik majd hó utána. „Ha még Szent György előtt megzendül az ég, akkor az apácaiak szerint jó termés várható” (Csanád m. *Bálint Sándor* 1980. 271.). Ez a nap nem annyira az időjósításról, hanem a különböző termékenységvárászatokról, bajelhárítási cselekedetéről volt ismert.

Április 25. Márk napja. A katolikus búzaszentelés napja, de néhány időjósítás is kapcsolódik hozzá. Jó termést jelent, ha a pacsirta, a béka megszólal, ha nagy a köd, sok jégesőt, vihart vártak (Vajdaság, *Penavin Olga* 1983. 119.).

Április 30. Sieneai Szent Katalin. Szegeden és máshol is kalendáriumi neve: *Széna Kata*, az aznapi időből időjárásra, termésre következtetnek (*Bálint Sándor* 1977. 320–321.). A Vajdaságban, ha ezen a napon jó idő van, akkor egész nyáron arra lehet számítani és megfordítva (*Penavin Olga* 1983. 119.).

Május 12–14. Fagyosszentek: Pongrác, Szervác, Bonifác. Hármójuk közül Pongrác jelzi, hogy milyen idő lesz az utolsó fagyosszent, Orbán napján (május 25. Topolya, Bács m. *Borus Rózsa* 1981. 53.). A rendszeres mérések azt mutatták századunk közepéig, hogy a május közepi fagyok elég gyakoriak és nagy károkat okoznak (*Bacsó Nándor* 1940. 21–26.).

Június 8. Medárd napja. Európa nagy részén ismert az a hiedelem, hogy ha e napon esik az eső, akkor 40 napig tart, viszont ha nem esik, a szárazság is ennyi ideig várható. Egy erdélyi származású feljegyzés a 15–16. századból ismeri ezt a jövendölést: „Ha Medárd napján esik, akkor negyven napig esik” (*Bálint Sándor* 1977. 1. 431.). A 16. század második felében többször is feljegyezték. Így *Bejczy Gergely* 1575-ben éppen Medárd napján vetette papírra: „Sanctus Medardus permerdavit se nunc 40 dies postquam minxerat” (*Csefő Gyula* 1927. 259.). *Istvánffy Miklós* deák 1565-ben latin versbe foglalta Medárd és az eső kapcsolatát, melyet *Geréb László* fordított le:

*Így a paraszt essőt félve; remegve remél;
Várja Medárd napját: megered majd fentről az áldás
És a kiszikkadt rét ujra virul, felüdül*

(*Bálint Sándor* 1977. 1. 432.). Ettől kezdve a kalendáriumok rendszeresen közlik ezt a részben megfigyeléseken is alapuló megállapítást (*Veszelszki Antal* 1799. 48.).

A 19. században is gyakran hivatkoznak rá: „Ha Medárdus napján esik, negyven napig fog esőzni” (Pelsőc, Gömör m. MG. 1843. 1001.). Hasonlóképpen vélekedtek Egerben (Ethn. 18. 99.) és a Bakonyban is (Ethn. 19. 285.). Ilyen feljegyzést ismerünk

Nagyszalontáról (Ethn. 27. 77.). A Szamosháton: „Ha Médárdus napján (június 8-án) esik az eső, hat hétig, mások szerint negyven napig mindig esik utána” (SzhSz. 2. 70.). A Fekete-Körös völgyi magyarok szerint 40 napig folyton esik (*Györffy István* 1916. 83.), ha ezen a napon megcsordulnak a fellegek.

Medárdnak és a 40 napos esőnek a kapcsolata a szépirodalomban is előfordul, így többek közt *Jókainál* (Ethn. 30. 116.). Oly mértékben elterjedt, hogy napjainkban ez a legáltalánosabban ismert középkori eredetű népi előrejelzés.

Június 24. Szent Iván napja. Sok szokás, de viszonylag kevesebb időjárási előrejelzés kapcsolódik hozzá. A Vajdaságban azt tartják, hogy 40 napig olyan időjárás lesz, amilyen ezen a napon mutatkozik (*Penavin Olga* 1983. 121.; 1. még *Veszelszki Antal* 1799. 48.).

Július 2. Sarlós Boldogasszony. Valamikor, elsősorban a sík vidéken az aratás kezdete, ezért ekkor nagyon fontos volt az időjárás. Ha ezen a napon borús volt az idő, akkor az aratás egész ideje alatt arra lehetett számítani (Trencsén m. MG. 1845. 1267.). Ezért mondták a Szamosháton: „Ha Sarlós-Boldogasszony napján esik az eső, négy hétig rá tart” (SzhSz. 2. 287.). Ezt tartották a Vajdaságban is, de itt 40 napig folytonos esőt jósoltak az ezen a napon lehullott csapadékból (*Penavin Olga* 1983. 122.).

Július 13. Margit-nap. Antiochiai Szent Margit-hoz a moldvai csángók azért esdéltek, hogy a jégesőt elvigye, éppen úgy mint azt a baranyai Kéménden és Mogyoródon tették, de arra is emlékeznek, hogy esőért is imádkoztak hozzá ezen a napon (*Bálint Sándor* 1977. 2. 43–45.).

Sok helyen mégis nagy és tartós esőzéstől féltek Margit-napkor; 1845-ben egész aratás alatt esett Trencsén megyében: „Előre gyanították ezt az alsóbb osztályú földművelőink nyárhó 2-án (Sarlós-Boldogasszony) és még bizonyosabban jövendőlék az hó 13-án, miután e két nap bizonyos sors napok, babonás népnél nagy figyelemmel kíséretnek, mert ha e két napon borus és esős az idő, a nép jövendőlése szerint: az egész aratási időszakra esős napok következnek...” (MG. 1845. 1267.). Ugyanilyen megállapítást olvashatunk két évvel később is: „...júl. 13-ka Margit szüzkönyveivel kezdi ismét áztatni még csak félig megszikkadt földünket... a nép rémülten beszélt a Margit napi esőből jövendőlni szokott 40 napos esőről” (MG. 1847. 287.). A népi hagyomány sokszor a negyven nap helyett ennél hosszabb időt is mond: „Ha Margit lepeseli magát, 6 hétig esik” (Háromszék m. Ethn. 2. 358.).

A negyvennapos eső jövendőlése kétségtelenül összefügg a bibliai özönvíz hagyományával: „És esék az eső a földre negyven nap és negyven éjjel” (Mózes I. 7. 12.). Ez olyan özönvizet eredményezett, hogy az emberiség Noé és családja, valamint a bárkába összegyűjtött állatok kivételével teljesen elpusztult. Ez a történet olyan mértékben meg rázta a Bibliát olvasó embereket, hogy a negyvennapos esőt Isten legnagyobb büntetésének tartották (1. Medárd).

Július 20. Illés-nap. Ezen a napon vagy annak környékén rendszerint villámcsapásokkal járó nagy vihar kerekedett: „Gurijja má Illés a hordót, de haragszik” (Topolya, Bács m. *Borus Rózsa* 1981. 56.). Ha szárazság volt is eddig, erre a napra megjött, többnyire viharral kísért eső (Vajdaság, *Penavin Olga* 1983. 122.). „A szegedi néphit szerint bármilyen szárazság volna is különben, az esőnek esnie kell Illés próféta napján, illetőleg táján. Ez a hiedelem az Ószövetség (Királyok Könyve I. 16. és II. 2.) ismeretes előadásán alapszik...” (*Bálint Sándor* 1977. 2. 63.). Ha Illés napján nincs égiháború, akkor eltévesztette a nevenapját; máskor meg csak Anna-napkor (július 26.) jut eszébe, hogy dörögni kellene (Boda, Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 3. 289.). Ez a nap időjárás-

jóslás tekintetében sokszor kapcsolódik Annához és Jakabhoz (július 25.), ez utóbbi előre jelzi a karácsonyi időjárást is.

Július 25. Jakab-nap. Kalocsa vidékén, ha a kinnháló jószág fejével északnak fordul Jakab napján éjfélkor, akkor „...hosszú őszt, korai tavaszt jósolnak”. *Bálint Sándor* (1977. 2. 84.) az e naphoz fűződő időjóslásokat részletesen összeállította: „Tápén úgy vélik, ha Jakab napján északról fúj a szél, akkor a tél hideg lesz. Ha szél fúj: enyhe, lúcskos tél várható. A Szegedről kirajzott *szankiak* szerint a nap délelőtti időjárása megfelel a karácsony előtti, a délutáni pedig a karácsony utáni időjárásnak. Ha nap fényesedik, nagy hideget jelent, ha eső esik, jó idő lesz, tartották a székelyek körében. Kiskunfélegyháza és Székesfehérvár népe szerint Jakab napján *virágozik a hó*; ha most sok az égen a fehér fölleg, akkor télen sok hó lesz... A fehérváriak hite így változik: ha délelőtt felhős az ég, akkor a tél első felében, ha pedig délután, akkor meg a tél utóljára érik meg a gyümölcse, a tartós havazás. A hiedelmet nyilván Jakab fehér lova ihlette”. Jakab éjszakáján a juhászok a csillagok állásából jósoltak a jövő évi időjárásra.

Augusztus 20. Szent István. A rossz idő ezen a napon enyheséget jövendöl karácsonyra (Pereked, Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 3. 290.). A rossz idő gyenge, a jó gazdag termést ígér. 40 napig olyan idő lesz, mint István napján (Vajdaság. *Penavin Olga* 1983. 123.).

Szeptember 29. Szent Mihály-nap. A gazdasági év befejező napjához időjárási regulák is kapcsolódnak. Az őszt kezdete és a tél kapujában a jövendő időjárás érdekli a földműves embert. Azt tartják: Szent György vetkőztet, Szent Mihály öltöztet. Ezen a napon „...a tölgyfán termő gubatsot meghasítják és ha pókot találnak benne, szerencsétlen esztendőnek ítélik, ha legyet találnak, középszerű esztendőt reménylenek, férgetskét, jó esztendőt várnak, ha semmit, egészségtelen esztendőtől félnek” (*Penavin Olga* 1983. 125.). Szegeden, ha ezen a napon összebújnak a juhok: igen kemény télre lehet számítani. Csanádapácán, ha eddig a napig itt maradnak a fecskék, akkor karácsonyig jó enyhe idő várható. Bábolnán (Komárom m.) ilyen időjárási regulát tudtak erre a napra:

Szent Mihálykor keleti szél,

Igen kemény telet ígér (Bálint Sándor 1977. 2. 332–333.).

E naphoz sok közmondás is fűződik, melyek egyaránt a hideg idő beköszöntésére utalnak. Azt tartják, hogy aki ezen a napon szalmakalapban jár, attól nem kell tanácsot kérni; a füvet, amit Szent Györgykor a kalapáccsal sem lehetett a földbe visszaverni, most harapófogóval sem lehet feljebb húzni (SzhSz. 2. 343.).

Október hónapoz sokféle időjóslás kapcsolódik, de viszonylag kevesebbet lehet valamelyik naphoz kötni. *Penavin Olga* így foglalja ezeket össze: „Ha száll az ökörnnyál, hosszú őszt lesz. Amilyen az időjárás októberben, olyan várható márciusban. Ha fúj a hideg szél, enyhe lesz január. Ha októberben még zivatarok vannak, hideg, szeles tél várható. Ha meleg a hónap, hideg lesz február. Ha könnyen lehullik a levél a fákról, enyhe tél várható. Ha nehezen válik el a levél a fától, kemény lesz a tél. Sok hernyó pusztítja a fákat jövőre, ha bőven marad levél a gyümölcsfákon. Ha másodszor virágoznak a fák, hosszú őszt van kilátás. Ha sok a kemény magú gyümölcs, a tél hosszú és kemény lesz” (1983. 126.; I. még FG. 1864. 195.).

November 11. Márton. Tápén (Csongrád m.) úgy vélik, ha ez a nap esős, akkor nem lesz fehér karácsony. Ez a nap határozza meg, hogy milyen lesz a tél (*Bálint Sándor* 1980. 311.). Ha Márton napján Hosszúhetényben (Baranya m.) leesik a hó, azt tartják, hogy Márton fehér lovon jött. Egyben azt is jelenti, hogy hosszú télre lehet számítani (Boda, Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 293.). A Bánátban azt mondják,

hogy e napon tapasztalattal ellentétes lesz az idő télen (*Penavin Olga* 1983. 128.). A Szamosháton: „Ha Márton napja (november 11.) ködös és nedves, változó tél következik, ha tiszta, kemény tél lesz. Ha Márton lúdjának (a Márton-napkor leölt lúdnak) mellcsontja fehér, havas, hideg télre van kilátás, ha vörhenyeges barna, enyhe, nedves telet várj. Ha elülső része fehér, a tél második fele lesz hideg” (SzhSz. 2. 65.). A libacsontból időjárásra történő jóslás másfele is ismert a magyar nyelvterületen (MNL.; *Penavin Olga* 1983. 128.; Szilágyság Ethn. 2. 208.; Nagyszalonta Bihar m. Ethn. 27. 78.; Bakony Ethn. 19. 286. stb.). Csongrádon azt tartják, hogy ha Márton-napkor a lúd jégen áll, akkor karácsonykor sárban jár (Ethn. 60. 179.).

November 25. Katalin. Elsősorban a karácsonyi időjárás előjelzője. Ha e napon a libák jégen állnak, akkor karácsonykor is fagy, de ez fordítva is érvényes:

Ha Katalin kopog, karácsony locsog.

Ha Katalin locsog, karácsony kopog.

(Topolya, Bács m. *Borus Rózsa* 1981. 66.; 1. még Szamoshát SzhSz. 1. 463. Csanádapáca *Bálint Sándor* 1977. 2. 504. stb.).

November 30. András. E naphoz nagyon sok jóslás, köztük idővel kapcsolatos is fűződik. Ha havazik, rövid telet, korai tavaszt jelent. Ezen az éjszakán a fényes hajnalcsillag nagyon kemény telet, ha ködös, vastag hótakarót jövendöl. Az időjárás megfigyelése is ekkor kezdődik, a napok a jövő év hónapjaira adnak felvilágosítást. Ennek egy viszonylag ritka módját gyakorolják Topolyán (Bács m.): „Tizenkét féldió héját megtöltötték sóval és megjegyezték a hónapok szerint, vagyis minden dióhéj egy bizonyos hónapot jelentett. Feltették a nagy gerendára. Amelyikben a só elolvadt, az a hónap esős lesz, amelyikben csak félig olvadt el, annak csak a fele csapadékos, amelyikben nem olvadt el, az száraz hónap” (*Borus Rózsa* 1981. 68.). Székelykevény (Temes m.), ha hideg van jó termést ígér, ha locspocs, akkor karácsonykor fagyra lehet számítani. Mások éppen azt állítják, hogy

*Andrásnapi hó,
Vetésnek nem jó.*

A farkasok ekkor indulnak meg áldozatot keresve az erdőkből, faluszéleken (*Penavin Olga* 1983. 129.). Háromszéken azt hiszik, hogy ha ezen a napon a farkasok *orgonálnak* (üvöltenek), nagy hideg lesz (*Balázs Márton* 1942. 113.).

December hónapban Luca napja körül csoportosul nemcsak a legtöbb szokás, hanem hiedelem és időjóslás is. Nem véletlen ez, hiszen egykor ezen a napon volt leghosszabb az éjszaka és legrövidebb a nappal. Ezt a Gergely naptár a 16. század végén tíz nappal kitolta, de a hagyományok továbbra is megmaradtak a régi helyükön és csak néhány tevődött át a mai karácsony környéki napokra. Éppen ezért, elsősorban az e naphoz kapcsolódó időjóslásokat mutatom be.

Luca-nap (december 13.) kiemelkedően jeles nap a magyar hiedelem-naptárban (*Diószegi Vilmos–Nagy Ilona* MNL. 3. 471–473.), a jövő évi termés, különösen a búza növekedésének meghatározását kötik hozzá. Ezt a *lucabúza*, más néven *karácsonyi búza* növekedésével mérik. Egy tálban Luca napján búzát csíráztatnak, mindennap öntözik és fejlődéséből következtetnek a következő évi termésre. Karácsonykor, ha jól megerősödött, összekötötték és az asztalra tették. Algyőn (Csongrád m.), szentelt vízzel öntözték, mások szájukból locsolták. Tápén (Csongrád m.) locsolás közben az asszony ezt mondja: *neköm kinyerem, jószágomnak legelője, zöld mezeje.* Szatymazon (Csongrád m.) vízkeresztkor a gazdák a vetéseken szórják szét a lucabúzát (*Bálint Sándor* 1977. 77.). Szórványosan sokfelé előfordul a Kárpát-medencében.

Bizonyos változatai nem is Luca-naphoz, nem is annyira az időjósáshoz, hanem a vetés hónapjának kijelöléséhez kapcsolódnak. Kolozsvár környékéről ismerünk egy 18. századi adatot: „Sok jó régi szántóvető emberektől hallottam, hogy István Király napján három, három edénykében, egy-egy kis egyféle búzát kell vetni, úgy hogy egyik edény jegyezze: Szeptembert, a másik: Októbert, a harmadik pedig: Novembert, s minekutána kikél, nézze meg a Gazda: melyik hónapot jegyző edénybeli búza mutatja magát, s abból vessen, mert nem vallja kárát...” (GazdTsz. 5/1898. 301. idézi *Vajda László* 1951. 65.).

A Luca-tizenharmadik csíráztatási szokás Hódmezővásárhelyen (Csongrád m.), Kiskunfélegyházán (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.), Egerben (Heves m.) is előfordul. Ha tányérba Luca napján elvetett búza karácsonyra kizöldül, akkor az jó termést jelent. Elviszik az éjféli misére, azután elküldik a komáknak, jó ismerősöknek ajándékba, máshol a jószággal megetetik (*Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos* 1940. 202.). Magam Hercegkúton (Zemplén m.) az 1750-ben odatelepített sváb lakosság körében találkoztam ezzel a jóslásmóddal az 1950-es évek második felében.

Az egykor nagyobb részét német eredetű lakosság köréből Versec (Temes m.) környékéről a múlt század közepén jegyezték fel: „Némellyek azon a véleményben vannak, hogy a jövő évnek az időjárását ki lehet találni dec. 13dik napjától 24ikig bezárólag járó időből, azt tartván, hogy dec. 13dik napjának 24 órai megfelelnek az időjárásra nézve a jövő januárnak, 14dik februárnak stb. Azért gondosan feljegyzik a napokon történő időváltozást is. Minthogy pedig azon számítás Luca napján (decz. 13) veszi kezdetét *Luczakalendárium*nak neveztetik” (MG. 1843. 877.; l. még HT. 1806. 438.).

A lucakalendárium nemcsak a parasztság körében volt ismert, hanem a főurak is tettek ilyen feljegyzéseket, mint az Batthyány Ádám 1653-ban saját kezűleg papírra vett írásából kitetszik. „*13 die. Decembris sz: lucz Aszoni naptul*” 12 napon keresztül nagy pontossággal feljegyezte az időjárást, hogy ebből tudja meg a következő évi időjárást 1654. évben, de már havonta (NK. II/3–4. 333–334.).

A lucabúza nemcsak falvainkban élt és él, hanem a fővárosban is megtalálható. *Dömötör Sándor* írta: „1958 karácsonyán Budapesten a belvárosi templom jászlánál 17, a bazilikában 9, az Egyetem téri templomban 10, az újlaki templomban 14, az óbudai templomban (az Árpád-hídnál) 12 cserép lucabúzáat láttunk a karácsonyi jászol előtt” (1959. 354.). Ez annak egyik jellemző példája, hogy hogyan kér bebocsátást egy nagyon régi és itt már a földműveléssel kapcsolatát elvesztő szokás a katolikus templomokba.

A lucabúza egyike legrégebbi földműveléshez kapcsolódó rítusunknak, melyet *Vajda László* Kr. e. 17. századig vissza tudott vezetni Kis-Ázsia déli részében és Szíriában. Egyiptomban is elterjedt az Ozirisz-kultuszban, a görögök jól ismerték Adonisz tiszteletéhez kapcsolva. Innen a rómaiakhoz terjedt és találta meg az utat észak felé (*Vajda László* 1951.; *Dömötör Sándor* 1959.; *Ujváry Zoltán* 1969.; MNL. 3. 471.).

Tulajdonképpen a fenti hiedelem változatának tekinthető, amikor a gyergyói és a háromszéki székekelyek karácsony első napjától 12 napig feljegyzik az időjárást, azt tartván, hogy ennek megfelelő időjárásra lehet hónaponként számítani az elkövetkező évben (Ethn. 37. 157.; *Balázs Márton* 1942. 113.).

A *hagyma-kalendárium* sok hasonlóságot mutat a lucabúzával, leginkább abban, hogy a következő év minden egyes hónapjának időjárását, elsősorban a csapadékot igyekszik meghatározni. A megfigyelések általában később, karácsony táján, esetleg szilveszterkor kezdődnek meg.

Néhány esetben arra is van adatunk, hogy kivételként a hagyma-kalendárium is Luca napjához kapcsolódik. Nagytótfaluban (Baranya m.): „Luca-napján *12 fej vörös-*

hagyma belsejét kivájták s mindenikbe só tettek. *Minden hónapra jutott egy hagyma.*” Amelyikben a só megnedvesedett, az a hónap esős lesz a következő évben. Általában Baranya megye számos településén a december 13-ával kezdődő és 25-ével végződő 12 nap eseményeit más vonatkozásban is meghatározónak tartották a következő év egymás után következő hónapjaira (*Berze Nagy János* 1940. 3. 296–298.).

A 17. századból már ilyen előrejelzést ismerünk: „...Karácson túl fogva tizenkét egész napot számlálván, valamennyi idő napról napra leszen olyan hóról órára egész esztendő által...” (*Nyáry Albert* 1915. 44.). *Földi János*, Debrecen jeles költője 1838-ban írta le részletesen ezt a hónaponként történő időjárás-jövendölést, amit cselédei óesztendő utolsó napjának estéjén végeztek (*Ethn.* 40. 184.).

Arra nézve pedig, hogy a hagyma-kalendáriumot milyen sok helyen ismerték, tegyünk egy áttekintést a magyar nyelvterületen keletről nyugat felé haladva.

A moldvai magyaroknál (Diósfalu) a hagyma-kalendárium készítése már újesztendő éjjelére kitolódott. Hat fej hagymát elővesznek, leveszik a hártóját és mindegyiket négyfele vágják, majd egy tepsiben helyezik el. Ez áprilistól szeptemberig hat hónapot jelent. Ezek az igazán fontosak a mezőgazdaság szempontjából. A hónapokon belül négy hetet különböztetnek meg. A kivájt hagymagerezdekbe só tesznek és amelyikből a nedvesség kifolyik, az a hét lesz a hónapon belül a legnedvesebb (*Bosnyák Sándor* 1980. 132–133.). A csapadékjólás legrészletesebb és legkifinomultabb formáját a moldvai csángók alakították ki.

Székelyföldön is több helyről feljegyezték. Gyergyóban Szilveszter estéjén vágják fel a hagymákat és a hónapokat jelképezve 12-t helyeznek el egymás mellé. A só akkor helyezik bele, amikor éjfélkor harangoznak. Másnap reggel nézik meg, hogy a megnedvesedett só melyik hónapra jelzi az esőt, illetve a csapadék hiányát (*Enyedi Emese* 1992. 3–4. 91.). Udvarhelyszéken olyan hagymát választottak, mely éppen 12 rétegből állott. Óesztendő estéjén ebbe mindegyikbe só raktak és amelyikben megolvadt, abban a hónapban lehetett esőre számítani (*Ethn.* 16. 40.).

Zsejken (Beszterce, Naszód m.) Szilveszter napján 12 hagymát kilyukasztottak és mindegyikben só helyeztek el. Ezeket az ablakpárkányra vagy a tálasra a hónapok sorrendjében rakták el. Vízkereszt napján megvizsgálták, hogy a só melyikben nedvesedett meg és abban a hónapban sok esőt vártak (*Wass György* 1994. 108.). Zsobokon (Kolozs m.) hasonlóképpen jártak el (UMTsz).

Szarvason (Békés m.) ugyancsak Szilveszter éjszakájához kötődik ez az időjárás-, csapadékjólás a magyaroknál és szlovákoknál egyaránt (*Ethn.* 19. 159.). Nemcsak Debrecenben, hanem Hajdúnánáson is feljegyezték, éppen úgy, mint a Duna–Tisza közének néhány településén (Érsekcsanád, Szeremle. UMTsz).

Dunántúlon is találkozunk vele. Leggyakrabban Tolna megyében rögzítették (Báta, Kölesd, Őcsény, Sárpilis, általános Sárközben UMTsz). A Hegyhát (Vas m.) falvaiban: „Karácsony előestéjén, mielőtt az éjféle misére mennek, a tizenkét hónap száma szerint vereshagymát vájnak ki, melyek mindegyikébe só tesznek. Az éjféle miséről visszajővén, megnézik a hagymákat: a mely hagymában a só nedves, azon hónapban nedves, esős lesz” (*Nagy József* 1892. 70.). *Gönczi Ferenc* (1895. 333.) Göcsejből örököltette meg egy változatát, ahol karácsony böjtjén az asztal négy sarkára 3-3 gerezd hagymát helyeztek el a tizenkét hónap nevével. Ezeket megsózták és amelyik legjobban megnedvesedett, abban a hónapban várták a legtöbb esőt vagy havat.

Ismerünk egy érdekes keveréket Kocsról (Komárom m. *Fél Edit* 1941. 112.). Itt is egy fej vereshagymát 12 gerezdre vágnak szét, de ezekbe nemcsak só tesznek, hanem az eladó lányok kis cédulára felírt kiválasztottjuk nevét is elhelyezik. A megnedvesedett

só nemcsak az esős hónapot jelzi, hanem azt is, hogy ki lesz a leány férje. Mindezt *lucakalendárim*nek nevezik.

A hagymakalendárium a német nyelvterületen is gyakori és tizenkét hónapos osz-
tással karácsonyhoz vagy újévhez kapcsolódik (WDV³. 1974. 1003–1004.).

A felsorolt néhány adat meggyőzhet bennünket arról, hogy olyan időjósági eljárásról van szó, mely az egész magyar nyelvterületen ismert lehetett. Korát a 17. századig lehet visszakövetni nálunk, de feltehetően korábban is meg lehetett.

Gondolatok az időjósásról és időmágiáról

Végigtekintve a csak részben feltárt anyagmenyiségen, nagyon meglepett annak változatos gazdagsága. Ehhez még azt is tudni kell, hogy tudatos és az egész területre kiterjedő gyűjtés az agrártörténet, a néprajz más területeihez képest viszonylag kevés történt. Ez nemcsak nálunk, hanem a legtöbb európai országban is így van, ezért nagyon nehéz az összehasonlítás és annak megállapítása, hogy mi az, ami nálunk fejlődött ki és mit vettünk át szomszédainktól, kölcsönöztünk Európa népeitől vagy éppen adtunk tovább számukra. Ezen a téren fokozott figyelemmel kell kísérenünk a történeti feljegyzéseket is, bár azok száma rendkívül csekély.

Megfigyelésem szerint a dátumhoz kötött időjárás-jelenségek megváltoztatására nem vagy csak rendkívül ritkán tesznek kísérletet. Így senkinek sem jut eszébe, hogy pl. Medárd napján az esőt befolyásolja, vagy Illés napján a bekövetkező vihart valamilyen mágikus eszközzel, eljárással előre próbálja elhárítani. Ezzel szemben a nyári vihart, jégesőt, a tartós szárazságot egyházi (harangozás, imádkozás, tömjénezés, barkaelégetés stb.) eljárásokkal igyekeztek távol tartani. Mások viszont a vas mágikus erejét és más módszereket alkalmazták a baj elhárítására. Ennek a kettősségnek az lehetett az oka, hogy a szentek napjához kötött időjárás-kalendárium az egyház alkotása és ezen keresztül Istenhez kapcsolódik, úgyhogy azon a hívőknek változtatni nem szabad, de nem is lehet.

A jóslások között akadnak olyanok, melyek az egész magyar nyelvterületen megtalálhatók. Ezek egy része tapasztalaton alapszik, mint a hegy füstölése, a hang terjedése vagy éppen a háziállatok viselkedése. Olyanokat is ismerünk, melyek szokásjellegüknel fogva ugyancsak széles körben ismertek. Ilyenek elsősorban azok, melyek egy-egy szent névnapjához kötődnek. Ezek között is kiemelkedik Medárd, Margit, melyekhez elsősorban fűződik a 40 napra történő előrejelzés, amit más esetben is megtalálunk (pl. Mátyás, Gergely, Benedek, Iván stb.). Az általános elterjedésében minden bizonnyal szerepet játszott a bibliai *özönvíz*, amit Isten az emberiség megbüntetésére bocsátott a földre. Mózes I. 7. részében így írja le: „És esik az eső a földre negyven nap és negyven éjjel”, mikor pedig megszűnt az eső, majd a vizek folytonosan apadtak, a tizedik hónap első napján a hegycsúcsok kezdtek kimagasodni. „És lőn negyven nap múlva, kinyitá Noé a bárka ablakát, melyet csinált vala” (Mózes I. 8. 6.). Ebből kitetszik, hogy a 40-es számnak különleges jelentése nemcsak az esőre, de az apadásra is vonatkozott. A *Negyven vértanú* napja (március 10.) fagy esetén 40 napig ígéri a fagyot. Előfordul ez a szám böjtöléssel kapcsolatban is (TESZ), a halott lelkének a földről való végleges eltávozását is számos népnél a 40. naphoz kötik. Így tehát ez a szám többféle forrásból is táplálkozhat az időjósítás területén.

Az 1582-ben bekövetkezett naptárváltozás nyomait is fel lehet az időjósításunkban fedezni. Ebben az évben a Julianus Caesar-féle naptárt XIII. Gergely pápa megreformálta a 10 napot kitevő elmaradás behozásával. A protestáns országok, így többek között Erdély sem fogadta ezt el azonnal és véglegesen, csak 1677-ben iktatták be az *Új*

Kalendáriumot. A szokások és a jóslatok, melyek a napéjegyenlőséghez, illetve a nyári és téli napfordulóhoz kapcsolódtak, nagyon lassan vagy egyáltalában nem követték ezt a változást. Jól lehet ezt érzékelni a Luca-nap (december 13.) körüli szokásoknál. Pl. a *luca-kalendárium* ezen a napon kezdődik, a *hagyma-kalendárium* viszont a legtöbb esetben december 24-re, esetleg 31-re tolódott át.

Az időjóslás időtartama rendkívül különböző. Sok esetben csak néhány órára elő-re történik pl. a háziállatok viselkedését megfigyelve, vagy a hang terjedéséből következtetve. Az égitestek (nap, hold, csillagok stb.) esetében az előrejelzés a következő napra szól. Ezek rendszerint olyan megfigyelések, melyeket egy adott területen lehet megtenni, s amit már az elődök is gyakoroltak. Az év meghatározott napjához kötődő (pl. Medárd, Margit, Illés, Márton stb.) megállapítások már sokkal esetlegesebbek és legfeljebb valószínűsíteni lehet azokat. Még körülményesebben lehet ellenőrizni azokat az eljárásokat, melyek az egész következő évre próbálják a teljes időjárást vagy annak valamelyik részét meghatározni (luca-, hagyma-kalendárium, Márton-napi libacsont stb.).

Mindent összevetve hatalmas ismeretanyag volt valamikor az, aminek segítségével a magyar földműves ember igyekezett eltájékozódni az időjárás ma is nehezen kiismerhető útvesztőiben. Ez a rendkívül széles körű tudás a saját és az elődök tapasztalataiból, a Bibliából, az egyház szentjeihez kötött megállapításokból, csíziókból, kalendáriumokból, az európai szokásokból és mindezekből saját maga által kifejlesztett eljárásokból tevődött össze, melyek egy részével különböző módon az időjárást befolyásolni is igyekezett.

RÖVIDÍTÉSEK

DSz.	Debreceni Szemle (folyóirat)
Ethn.	Ethnographia (folyóirat)
FA.	Folklór Archívum (sorozat)
FG	Falusi Gazda (folyóirat)
GazdTsz.	Gazdaságtörténeti Szemle (folyóirat)
HT.	Hazai Tudósítások (folyóirat)
Is.	Ismertető (folyóirat)
KBM.	<i>Korizmicz László–Benkő Dániel–Morócz István: Mezei Gazdaság</i> könyve. 1. Pest 1855.
KKSz.	<i>Markó Imre Lehel: Kiskanizsai szótár.</i> Bp. 1981.
MG.	Magyar Gazda (folyóirat)
MGB.	Mezei Gazdák Barátja (folyóirat)
ML.	Mezőgazdasági Lexikon ² . Szerk.: <i>Bezerédi Adorján–Szilassy Zoltán.</i> 1–2. Bp. 1913.
MNL.	Magyar Néprajzi Lexikon 1–5. Főszerk.: <i>Ortutay Gyula.</i> Bp. 1977–1982.
MNy.	Magyar Nyelv (folyóirat)
MNyA.	A magyar nyelvjárások atlasza 1–6. Szerk.: <i>Deme László–Imre Samu.</i> Bp. 1970–1977.
MTsz.	<i>Szinnyei József: Magyar tájszótár I–II.</i> Bp. 1893–1901.

- Műv.Hagy. Műveltség és Hagyomány (évkönyv). Debrecen
 NÉ. A Néprajzi Múzeum Értesítője (folyóirat, 1954-től évkönyv)
 NK. Néprajzi Közlemények (időszakos sorozat)
 NLá. Néprajzi Látóhatár (folyóirat). A Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata. Szerk.: *Viga Gyula*
 NySz. *Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond*: Magyar nyelvtörténeti szótár... I–III. Bp. 1890–1893.
 OrmSz. *Kiss Géza–Keresztes Kálmán*: Ormánysági szótár. Bp. 1952.
 SzhSz. *Csűry Bálint*: Szamosháti szótár 1–2. Bp. 1935–1936.
 SzlavSz. *Penavin Olga*: Szlavóniai (kórógyi) szótár 1–3. Újvidék 1967–1978.
 SzT. *Szabó T. Attila*: Erdélyi magyar szótörténeti tár 1–7. Bukarest–Budapest 1975–1995.
 TESZ. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4. Főszerk.: *Benkő Loránd*. Bp. 1967–1984.
 TGy. Tudományos Gyűjtemény (folyóirat)
 UMTsz. Új magyar tájszótár 1–3. Főszerk.: *B. Lőrinczy Éva*. Bp. 1979.
 WDW³ Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Red.: *Oswald A. Erich und Richard Beitel*. Stuttgart 1974.

IRODALOM

Bacsó Nándor

- 1940 A népies időjárás szabályok és a valóság. A Kis Akadémia Könyvtára 11. Bp.

Balassa Iván

- 1962 Történeti adatok az Erdővidékről. NK. 7.
 1963 Karcsai mondák. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XI. Szerk.: *Ortutay Gyula*. Bp.
 1964 Földművelés a Hegyközben. Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 1. Bp.
 1973 Az eke és szántás története Magyarországon. Bp.

Balázs Márton

- 1942 Adatok Háromszék vármegye néprajzához. Sepsiszentgyörgy

Bálint Sándor

- 1976–1980 A szögedi nemzet 1–3. Szeged

Barna Gábor

- 1979 Néphit és népszokások a Hortobágy környékén. Bp.

Berze Nagy János

- 1940 Baranyai magyar néphagyományok 1–3. Pécs

Bilák Izidor l. Sztripszky Hiador.

Borus Rózsa

- 1981 Topolya népszokásai. Újvidék

Bosnyák Sándor

- 1980 A moldvai magyarok hitvilága. FA. 12.

- Csefkó Gyula*
1927 A Medárd-napi esőhöz. Ethn. 38.
- Csorba József*
1857 Somogy vármegye ismertetése. Pest
- Dömötör Sándor*
1959 Adalékok népszokásaink ismeretéhez (karácsonyi asztal és Adonisz kert). Ethn. 70.
- Dömötör Tekla*
1981 A magyar nép hiedelemvilága. Bp.
- Enyedi Emese*
1992 A természetfölötti világ a gyergyói hiedelmekben. NLÁ. 1.
- Erdélyi Zsuzsánna*
1976 Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Bp.
- Fábián József*
1803 Természeti tudomány a köznépnek. Veszprém.
- Fél Edit*
1941 Kocs 1936-ban. Bp.
1993 Emlékezés Fél Editre. Szerk.: *Fülemile Ágnes–Stefany Judit*. Budapest
- Gaerte, Wilhelm*
1952 Wetterzauber in späten Mittelalter nach gleichzeitigen Darstellungen. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 3.
- Gönczi Ferenc*
1895 Göcseji népszokások. Ethn. 6.
- Györffy István*
1916 Babonás hiedelmek és szokások a feketekörös-völgyi magyaroknál. Ethn. 27.
- Haász Imre*
1932 Egy kis időjólás. DSz.
- Herman Ottó*
1914 A magyar pásztorok nyelvkincse. Bp.
- Horváth Károly*
1949 Kégy, kegyelet. MNy. 45.
- Ipolyi Arnold²*
1854/1929 Magyar mythológia. Bp.
- Istvánffy Gyula*
1896 A borsodi matyó nép élete. Ethn. 7.
1911 A borsodmegyei palócok. Ethn. 22.
- Jankó János*
1892 Kalotaszeg magyar népe. Bp.
- Dr. Kós Károly*
1968 Mihez kezdünk a természetben. Bukarest. 2. kiadás Bp. 1985.
- Kőrösi Mihály*
1788 Magyar concordántzia avagy az Ó és Új Testamentum mutató tábla... I–II. Győr
- Kristály Balázs*
1895 A lüdérc a székely néphitben. Ethn. 6.
- P. Madar Ilona*
1983 Békés társadalma és tudatvilága (Vallásos élet, hiedelemvilág). In: Békés város néprajza. Szerk.: *Dankó Imre*. Békés

- Móra István*
1913 Jeles napok. NÉ. 14.
- Nagy József*
1892 Hegyhát-vidéki hangutánzók, mondák és babonák. Ethn. 3.
- Nagyváthy (Nagyváti) János*
1791 Szorgalmas mezei gazda. Pest
1821 A magyar practicus természető... Pesten
- Nyáry Albert*
1915 XVII. sz.-i ráolvasások és kuruzsló szokások. Ethn. 26.
- Penavin Olga*
1983 Néprajzi tanulmányok. Értekezések, monográfiák 7. Újvidék
1988 Népi kalendárium. Újvidék
- Siuts, Heinrich*
1967 Deutsch-Niederländische Kulturflechtungen bei den Aussingeliedern zu den Kalenderfesten. In: Festschrift zum 65. Geburtstag Bruno Schiers. Göttingen
- Solymossy Sándor*
1933 A vas babonás ereje. Ethn. 44.
- Szabó László*
1990 Népi természetismeret. In: Magyar Néprajz VII. Bp.
- Szendrey Zsigmond*
1916 Szalontai jeles napok. Ethn. 27.
- Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos*
1940 Részletek a készülő magyar babonaszótárból. Ethn. 51.
- Szendrey Zsigmond*
1941 Évnegyedi szokásaink és babonáink. Ethn. 52.
- Sztripszky Hiador–Bilák Izidor*
1917 Dolha és vidékének néprajza. NÉ. 16.
- Szűcs Sándor*
1940 A sárkány a sárréti nép hiedelmében. Ethn. 51.
- Ujváry Zoltán*
1969 Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. Műv.Hagy. XI. Debrecen
- Vajda László*
1951 Egy magyar agrár-rítus elterjedéséhez. Ethn. 62.
- Vajkai Aurél*
1948 Népiünk természetismerete. Bp.
- Verebélyi Kincső*
1992 A magyar csíziók folklorisztikai vizsgálatának egyik lehetősége. Ethn. 103.
- Veszelszki Antal*
1799 Száz esztendő kalendariom... Pesthenn.
- Wass György*
1994 Zsejk. Egy magyar falu Beszterce-Naszód megyében. A Néprajzi Látóhatár Kis Könyvtára 3. Szerk.: Ujváry Zoltán. Debrecen

TRADITIONELLE WETTERVORHERSAGE, WETTERMAGIE IN UNGARN IM 18–20. JAHRHUNDERT

Der erfolgreiche, ertragsreiche Ackerbau wird von verschiedenen Faktoren beeinflusst. Unter diesen sind die Bodenqualität, die Qualität des ausgesäten Samens, der investierten Arbeit und selbstverständlich das Wetter sehr wichtig. Mit diesem letzteren befasste sich die Agrargeschichte, Agrarethnologie verhältnismäßig wenig, obwohl Trockenheiten, Stürme und Hagelwetter alle Bemühungen zunichte machen und die gut entwickelte Frucht vernichten können. Gerade deshalb bemühten sich die Bauern seit frühesten Zeiten, die Witterung zu erforschen und deren Schicksalsschläge teils durch praktische und teilweise mit magischen Mitteln zu verhindern.

Die Wettervorhersage der Bauern setzte sich aus sehr vielen Elementen zusammen. Die meisten waren örtliche Beobachtungen und die Häufigkeit ihrer Wiederkehr. Solche waren oft auf größeren Gebieten bekannt, wie der nahe oder entfernte Klang der Töne, die Aenderung des Luftdruckes und der Luftdichte. Unter den verwickelten Elementen nahmen die mittelalterlichen Prognosen einen wichtigen Platz ein, die vom 12–13. Jahrhundert an in Europa die Rolle des Kalenders einnahmen. In Ungarn sind diese seit dem 15. Jahrhundert bekannt und verschmolzen später mit den Kalendern. Die Prophezeiungen kamen oft in Versen vor und können noch Jahrhunderte später im volkstümlichen Gebrauch entdeckt werden.

Die über den Bergen erscheinenden Wolken sagen an vielen Orten Regen voraus. Es kann auf eine Wetteränderung geschlossen werden, wenn die Glocken eines entfernten Dorfes nahe klingen. Es wird Wind angezeigt, wenn die Sonne rot in einer Wolke untergeht. Starker Wind kann dann erwartet werden, wenn das Vieh unruhig ist und die Krähen hoch fliegen. In Südungarn sind solche Vögel bekannt, die mit ihrem Ruf als Vorboten von Stürmen gelten. Regen wird angezeigt, wenn die Schwalben nahe dem Wasserspiegel fliegen und die Ameisen auch an solchen Stellen emsig sind, wo sie sonst nicht vorkommen. Der Maulwurf gräbt kräftig, der Regenwurm kriecht aus der Erde und die Frösche quaken laut. Beim Geflügel sind die Hühner und Enten nicht nur gegen Witterungswechsel empfindlich, sondern kündigen auch Erdbeben vorher an. Die Zahl der Beispiele kann bis ins Unendliche fortgesetzt werden und die meisten sind bereits im 18. Jahrhundert, ja sogar noch früher nachweisbar.

Aus den am Himmel auftauchenden Erscheinungen zog der Landmann gar viel Schlußfolgerungen. Im Zusammenhang mit der *Sonne* werden viele Dinge durch deren Auf- und Untergang verraten. Wenn sie aus den Wolken zurückblickt, dann wird es am nächsten Tag bestimmt regnen. Nach einer Sonnenfinsternis bleibt ein großer Sturm gewiß nicht aus. Wenn *Mond* und Sonne zur gleichen Zeit am Himmel stehen, darf nicht gesät werden, weil dann die Ernte kaputtgeht. Wenn der Mond bereits am Nachmittag auftaucht und einen großen Hof hat, dann verspricht dies einen anhaltenden, oft 40 tagelangen Regen. Wenn die *Sterne* strahlen und funkeln, bedeutet das gutes Wetter, wenn sie aber leicht zittern oder gerade von einem dunstigen Kreis umgeben sind, bleibt der Regen kaum aus. Die mit dem *Regenbogen* zusammenhängende Wettervorhersage kann in vielen Fällen schon in der Bibel gefunden werden.

Wolken, *Gewitter* und *Hagel* bringt der auf einem Drachen reitende Wetterzauberer und richtet damit sehr großen Schaden an. Der Schwanz des Drachen reißt sogar die Erde auf und der ihm folgende Hagelguß vernichtet alles.

Der Wetterzauber ist in erster Linie auf die Abwehr des Unheils gerichtet. Gebete werden gesprochen, die Glocken geläutet und unter der Führung eines Priesters ziehen die Menschen in die gefährdete Feldmark hinaus. Bei anhaltender Trockenheit wird um Regen gebeten, diesbezügliche Spuren sind auch in Kinderversen oft zu finden.

Über Jahrhunderte hindurch sind die Tage des Jahres mit Vorhersagen verbunden, die auch sorgsam beobachtet werden. Wenn am Tag des Heiligen Pauls (25. Jan.) die Sonne scheint, verspricht dies eine gute Ernte. Sonnenschein zur Lichtmeß (2. Febr.) prophezeit einen langen Winter. Mit dem Gregortag (12 März) sind besonders viele Wetterprognosen verbunden. Wenn es an diesem Tag schneit, gibt es eine gute Ernte, wenn es aber warm ist, wird es 40 Tage lang warm sein. Bei Regen am Medardustag (8. Juni) kann 40 Tage hindurch immer mit Niederschlag gerechnet werden.

Die meisten Vorhersagen beziehen sich auf den Dezember, besonders auf den Luzientag (13. Dez.). Zu diesem Zeitpunkt wird in verschiedenen Gefäßen Luzien-Weizen ausgesät, wovon 12 Stück die 12 Monate darstellen. Worin die Saat am besten aufgeht, in diesem Monat wird es das schönste Wetter geben. Der Zwiebelkalender beginnt mit dem Luzientag. Eine Zwiebel wird in 12 Teile geteilt, jeder Teil leicht gesalzen und mit den Monatsnamen versehen. In dem Teil, in dem das Salz am feuchtesten wird, in diesem Monat gibt es den meisten Regen. Beide Verfahren blicken nicht nur in Europa, sondern auch darüber hinaus auf eine lange geschichtliche Vergangenheit zurück.

Das in allen Einzelheiten erschlossene Material zeigt, daß kaum Versuche zur Aenderung der mit den Daten verbundenen Wettererscheinungen unternommen wurden. Niemandem kommt es zum Beispiel in den Sinn, am Medardustag den Regen zu beeinflussen oder den am Eliastag tobenden Sturm mit irgendeinem magischen Mittel abzuwenden. Demgegenüber wurde aber versucht die Sommerstürme, Hagelgüsse und anhaltende Dürren durch kirchliche Methoden (Glockenläuten, Gebete, Weihrauch, Verbrennen von Weihkäzchen) fernzuhalten. Andere wendeten die magische Kraft des Eisens oder andere Methoden zur Abwehr von Unheil an. Der Grund für diese Diskrepanz könnte sein, daß der mit den Tagen der Heiligen verbundene Wetterkalender ein Werk der Kirche und somit mit Gott verbunden ist, sodaß die Gläubigen nichts daran ändern konnten.

Unter den Prophezeiungen gibt es auch solche, die auf dem gesamten ungarischen Sprachgebiet vorgefunden werden können. Eine solche sind die mit dem Medardus- und Margittag verbundenen 40 Tage Regen, was zweifellos das Andenken an die 40 tägige *Sintflut* der Bibel bewahrt (Moses I. 8:6). Dies wird noch durch den Tag der Vierzig Märtyrer (10. März) verstärkt, an dem der Frost 40 Tage schlechtes Wetter verspricht. Diese Zahl kommt auch in Verbindung mit der Fastzeit vor. Auch die Seele der Verstorbenen verläßt innerhalb dieser Zeit die Erde endgültig. Bereits dieses einzige Beispiel zeigt, aus welch vielartigen Quellen die Wettervorhersage schöpfen kann.

Der nur unvollständig dargelegte Wissensschatz beweist, auf wie vielerlei Art sich der ungarische Bauer bemühte, eine Orientierung in dem noch heute schwer durchschaubaren Labyrinth des Wetters zu finden. Dieses außerordentlich umfangreiche Wissen setzt sich aus den eigenen Erfahrungen der Vorfahren, den mit den Heiligen der Kirche verbundenen Feststellungen, Prognosen, Kalendern, der Bibel, den europäischen Bräuchen und aus den selbst bewerteten Erfahrungen zusammen, wobei versucht wurde, das Wetter mit einem Teil dieser auf verschiedene Weise zu beeinflussen.

Iván Balassa